

Riksantikvarieämbetet

A

**ARKEOLOGI
SPLITTRING ELLER
MÅNGFALD?**

Dokumentation från seminariet ”Arkeologi – splittring eller mångfald?”
den 7 och 8 december 2004.

Dokumentationen är producerad vid Riksantikvarieäbetets
Kulturmiljöavdelning, Stockholm, december 2005.

Omslagsfoto: Arbetet i schaktet vid en arkeologisk utgrävning av
kvarteret Professorn 1 i Sigtuna. Foto Bengt A. Lundberg, RAÄ, 2000.

Layout: Jennifer Martin Schuch, everywhere media AB

Innehåll

Förord 4

Anders Gustafsson och Björn Magnusson Staaf

ARKEOLOGI – "DEAD OR LAJV"?: Vart är arkeologiska museer på väg? 6

Bozena Werbart

Talking people – from community to popular archaeologies 20

Anders Högberg and Cornelius Holtorf

Mannaminnet räcker inte till - Om arkeologin som politiskt medel för nutid och framtid 35

Mats Roslund

Törnrosas identitetsproblem - En reflektion runt arkeologins och kulturarvsförvaltningens framtida utseende 44

Håkan Karlsson

Konservering – inte bara bevara 53

Sara Wranne

"Länsstyrelsen har det yttersta ansvaret..." 61

Lars Wilson

Uppdragsarkeologin - en sammanslagning 68

Birgitta Elfström och Agneta Lagerlöf

Förord

Den 7 och 8 december 2004 arrangerade Riksantikvarieämbetet ett seminarium i Nynäshamn med temat *Arkeologi – splittring eller mångfald?*. I seminariet deltog arkeologer som arbetar inom många olika samhällsfält, från universitet och högskolor, från den uppdragsarkeologiska verksamheten, från museer och från länsstyrelse.

Syftet med seminariet var att diskutera och analysera de olika inriktningar och ambitioner som arkeologer arbetar med idag. Man kan uppfatta dagens svenska arkeologi såsom att den rymmer ett spektrum av mångfald eller att den är splittrad. Skälen till detta är flera. Mål och syften med arkeologiska verksamheter varierar beroende på uppdrag. Riktlinjer och mål förändras i takt med att samhället omkring oss omdanas. Olika krav ställs därför på kompetens och kunnighet beroende på uppdrag. Skiftande perspektiv på arkeologin och dess roll i samhället och olika normer för vad som anses vara god arkeologi – och, på ett mer överordnat plan, vad som är god vetenskap – sätts därför upp. En mångfald visioner och mål formuleras utifrån dessa ramverk som på olika nivåer kan stå i konflikt med varandra. Detta är i sig inget negativt. En levande diskussion där skilda åsikter och perspektiv stöts mot varandra är en nödvändighet för att ett ämne skall kunna utvecklas. Om alla arkeologer skulle arbeta efter samma spår skulle vår verksamhet bli lika ointressant som obehövlig. Dessa frågor har fått hög aktualitet genom den pågående utredningen av uppdragsarkeologin.

Intresse motsättningar och skilda världsbildsteckningar kan emellertid också skapa så stark positionering och splittring att en konstruktiv debatt och diskussion uteblir. Detta kan på sikt vara förödande. En kreativ argumentation bygger på att man talar med varandra och inte förbi varandra. Vilka intresse motsättningar är faktiska, vilka beror på missförstånd och på vilka punkter kolliderar visioner verkligen? Hur stämmer arkeologernas idé om sin samhällsroll överens med det övriga samhällets? Genom våra olika professionella infallsvinklar kan vi också stödja varandra. För att kunna göra det krävs det dock att vi har förståelse för våra olika roller och mål. Hur återför vi erfarenheter och kunskap inom och mellan dagens arkeologier? Vilka kanske helt nya kompetenser behöver vi inom våra olika professioner för att realisera de visioner som finns?

Seminarieriet *Arkeologi - Splittring eller mångfald?* resulterade bland annat i ett antal debatt- och diskussionsinlägg som vi här presenterar. Inläggen varierar innehållsmässigt, något som tydligt illustrerar vilken spännvidd den svenska arkeologin av idag har.

Anders Gustafsson
FoU-ansvarig
Riksantikvarieämbetet

Björn Magnusson Staaf
FoU-ansvarig
Riksantikvarieämbetet
2003-2004

ARKEOLOGI – ”DEAD OR LAJV”?: Vart är arkeologiska museer på väg?

Bozena Werbart, professor i arkeologi

Arkeologin har de senaste decennierna genomgått stora förändringar och sett i ett större sammanhang är orsakerna många och komplexa, men vilken arkeologi möter besökarna på dagens museum? Ett ökat intresse för hur den arkeologiska kunskapen formas och hur arkeologin skapar bilder av det förflutna gör frågorna om vart arkeologin är på väg, men också hur den förmedlas ständigt aktuella. Vad krävs av arkeologin och museiväsendet för att möta morgondagen?

Sommarens utställning på Historiska museet hette ”Medeltid – dead or lajv”. Utställningen, i form av en symbolisk borg, var tematiskt uppbyggd i tre olika delar: riddarrummen, själva utställningen och medeltidens egna bilder. Sagor och myter mötte riktiga föremål och levande människor från medeltiden: kungar, drottningar, riddare och prinsessor samt fresker från medeltida kyrkor, vapen, nycklar och vardagsredskap. Förutom utställningen bestod också medeltidssatsningen under tre helger i sommar av ett rollspel – även kallat lajv. Under dessa lajv utspelade sig en berättelse som gick under samlingsnamnet ”Sommarfejden”. Efter varje lajv kunde publiken rösta på vilken av de två tvistade huvudrollsfamiljerna som spelar i Sommarfejden förtjänade att vinna. På så sätt bestämde man aktivt kungadömet framtid. Lajv och Sommarfejden riktade sig mot barn och ungdomar.

I introduktionsmaterialet kunde barnen läsa följande: ”Under lajven får du träffa kungafamiljen och de två släkterna som tävlar om kungens gunst. Det är du som bestämmer vad som ska hända och det gör du genom att antingen delta i lajven eller genom att bara gå omkring och uppleva berättelsen”. I utställningen fanns ett antal uppgifter, gåtor och lekar på olika ”stationer” som för besökaren vidare in i medeltiden: med formulär, lösenord, rätt kod och nyckel. När man har löst alla uppgifter i borgen når man det innersta rummet, ”Hemligheternas kammare”, där de heligaste föremålen finns gömda. I utställningens innersta rum finns den så kallade ”Linköpingsskatten” som skapar ro och eftertanke kring människans förhållande till de ”heliga” föremålen i ett långt tidsperspektiv. Barnen fick också möjligheter att prova olika slags medeltidskläder i utställningen: från rustningar till sagans prinsessklänningar. Det berättas att när det till slut var brist på riddarrustningar klädde även tonårspojkarna sig till prinsessor.

Bozena Werbart

Hela sommarsatsningen var möjlig tack vare dussintals sommararbetande ungdomar. Det som barn och ungdomar kanske fick lära sig genom detta rollspel är vad av medeltiden som lever kvar hos oss idag. Livslångt lärande *är* ett lärande genom en blandning av det visuella (föremål), skrivna (fakta, citat) och upplevda (lajv).

Historiska rollspel tycktes engagera ungdomar mest, rollspel som slutade lyckligt, med bröllop. Som sista arrangemang i utställningen hölls en bröllopsfest på museets gård. Där korades vinnaren i museets lajvtävling som arrangerats under sommaren tillsammans med föreningen Enhörningen och Sveriges roll- och konfliktspelsförbund. En fest som även markerade slutet på sommarens lajvtävling om konungens gunst och prinsessans hand, där ädlingen Rutger Gyllenklinga avgick med knapp seger med 1000 röster mot 994.

Under helgen skedde även en rad framträdanden för sagokungafamiljen med musik och dans. En särskilt framträdande insats gjorde lajvföreningen Genesis som spelade upp en blandning av sagoteater, lajv och modevisning. Den lilla medeltidsflickan Ellens äventyr hos troll och älvor stod i centrum i föreställningen. ”Vi kan nog konstatera efter sommarens projekt att medeltiden faktiskt är mer levande än död, stoltserade utställningsproducenten Karl-Olof Cederberg, i varje fall med sådan publik och sådana lajvare närvarande”.

Museets sommarutställning ”Medeltid – dead or lajv?” avslutades sista helgen i augusti. På museets webbplats fanns samtidigt mycket att läsa om medeltiden, med länkar till annat material, som medeltida kyrkokonst, medeltidens bildvärld, textilkammaren, Historiska världar och ”Pyssel och knåp”. Utställningen blev en publiksuccé och glädde många unga besökare som kunde klä ut sig i medeltidsinspirerade kläder och leka i den interaktiva trailen som fungerade som utställningens bas. Museet har fått in många positiva reaktioner på utställningen, via e-post och gästbok.

I slutet av sommaren 2004 kunde en ny utställning öppnas: ”Olga & Ingegerd. Vikingafurstinnor i öst”. Utställningen är resultat av ett tätt och flerårigt samarbete mellan Staraja Ladoga Museum, Ukrainas Vetenskapsakademi i Kiev, Sigtuna Museer, Svenska Institutet och Historiska museet. Ambitionen med denna utställning har varit att å ena sidan visa bilden av ett mångfaldigt och flerspråkigt kulturområde i Nordeuropa för 1000 år sedan och att å andra sidan visa att spåren efter de gemensamma kulturarven är mer hotade än tidigare på flera platser i östersjöområdet, med plundring av forntida gravfält och illegal handel med fornminnen. De båda skandinaviska furstinnorna och sedermera ortodoxa helgonen: Olga från Pskov och Ingegerd av Novgorod spelade en intressant roll i dessa ömsesidiga

Deltagare i riddarlajv
Foto: Jennifer Martin Schuch

kontakter mellan Skandinavien och Rus-/Kievriket. Bilden de förmedlar om relationerna med de östslaviska länderna i brytningstid ger en annan dimension än den som brukar framställas av krigståg och handel. Båda kvinnorna lever idag vidare som ortodoxa helgon i öst. Deras livsöden är spännande berättelser om äventyrlust, hopp, makt och religion. I utställningen visas bland annat en välbevarad kammargrav från Ukraina. Graven som kommer från 900-talets andra hälft upptäcktes av arkeologer i Kiev 1998. Den innehöll lämningar av en välbärgad ung skandinavisk kvinna. De viktigaste resultaten av de senaste årens arkeologiska forskning i de östslaviska länderna är att de kulturella kontakterna över Östersjön varit mycket mer omfattande - med bl a skandinaver bosatta på fler än de platser vi tidigare känt till längs vattenvägarna i öst. Om Historiska museet forstätter med en sådan febril och intressant verksamhet – behöver vi då behållare med blod och terrorismglorifiering överhuvudtaget?

I professor Kerstin Smeds installationsföreläsning i Umeå 2003 liknade hon museernas identitetssökande vid en ”dance macabre”. Det slitna ”samla, vårda, visa”-konceptet fjättrar museerna i tanke och handling, menade hon, och hämmar även den interna debatten (Smeds 2003). Det är inte de ekonomiska bristerna som är museernas största problem utan snarare avsaknaden av den rätta kompetensen för att möta framtidens behov och önskemål.

Dean W. Anderson, huvudlärare på kursen Museum Management på Internationella museistudier vid Museion, Göteborgs universitet och tidigare chef för Ledning och administration på Smithsonian Institute i USA, ser däremot hårt arbete, bra utbildning och gemensam vilja att lyckas som lösningen för framgångsrika museer. Han anser samtidigt att större konkurrensinriktning kräver att museernas anställda och ledning skaffar sig många nya yrkeskunskaper. Alternativen, som permanenta personalnedskärningar, begränsat öppethållande eller andra drastiska åtgärder, är inga angenäma utvägar. De flesta museer kommer att hitta nya och kreativa metoder att hålla kostnaderna nere för att överleva i denna nya miljö. En del museer kommer säkert att bemöta dess utmaningar genom att blomstra som aldrig tidigare, däremot kommer andra att misslyckas. Mycket beror på museipersonalens professionalism och ledningskompetens. Att fördjupa kunskaper inom svensk museiverksamhet kan idag vara möjligt genom t ex det nya Master's Program in International Museum Studies vid Museion i Göteborg (Anderson 2004:8 f.).

Det är kanske snarare en fråga om att kunna erkänna museer som socialt viktiga institutioner som på ett relevant och meningsfullt sätt kan förbättra livskvaliteten för en växande publik. Bildmuseets senaste projekt Transit, som är ett samarbete

mellan Bildmuseet, Svenska för Invandrare (SFI) i Umeå, Lycksele och Skellefteå kommuner, Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet samt Nationellt centrum för SFI, syftar bland annat till att ge deltagarna i projektet en naturlig mötesplats samt till att vara en inkörsport till svensk kultur och till kulturinstitutionerna. Genom att besöka utställningar på Bildmuseet i Umeå och sedan förklara vad man har upplevt i olika övningar, lär sig eleverna att uttrycka sig på svenska under friare former än i skolsalen. Man hoppas att eleverna fortsätter att använda sig både av detta museum och andra och att det känns naturligt för dem att besöka museer även efter kursens slut. Det politiskt korrekta projektet överensstämmer med Historiska museets strävan att nå de så kallade ”andra grupperna”.

I ekonomiskt svåra tider drabbas utbildnings- och kultursektorn i alla länder (se t ex Trotzig 2003). Men att skära ner verksamheten för stramt och för hårt samt att skära ner kompetent personal på museer eller på universitet kan leda till museernas och universitetens undergång.

Man kan uppfatta museernas sociala och psykologiska roll på olika sätt: som en turistattraktion där konsumtion och snabba kulturupplevelser är huvudtema eller som ett offentligt vardagsrum, där teven alltid står på och inredningen är till försäljning. I vardagsrummet, mer än någon annanstans där vi bor och tillbringar vår fritid, finns möjlighet till samtal, dialog och eftertanke. Eftertanke som behövs inte minst på museerna (Jönsson 2004:5).

Museerna har revolutionerat sin pedagogik på ett sätt man knappast kunde drömma om. På åttiotalet genom en medial scenografi som eftersträvade en överväldigande, men samtidigt omedelbar upplevelse. På nittiotalet genom en statuskonsumtion av designvaror på museibutiker, god mat i museirestauranger och snabba kulturupplevelser. Varuestetik, konsumtion, publiksiffror, begriplighet, lättillgänglighet och digitala kulturupplevelser är rena motsatsen till den goda långsamheten: att begrunda, se, tänka efter. Receptet är förstås inte att stänga restaurangerna, inte heller att vrida multimediala hjälpmedel och pedagogiska innovationer tillbaka, utan snarare att ställa frågor kring vad dessa hjälpmedel och nyvunna kunskaper skall användas till? Produktionen av färdiglagade och korrekt tuggade upplevelser tar inte publikens kunskaper, museernas egenart eller fantasi på allvar.

Med minskade offentliga anslag tvingas många museer ompröva sina strategiska mål och sin grundläggande funktion, och istället skapa upplevelsernas marknad för att finansiera sitt ökade ansvar. Det är en ekonomisk nödvändighet att omvandla museer från samlingsbaserade till publikstyrda, från vårdande till lärande

Besökare på väg till Gamla Uppsala – historiskt centrum 2002.

Foto: Bengt A. Lundberg, RAÄ

(se bl a Berg 2003). Globaliseringen i världen stimulerar samtidigt som den framtvigar ytterligare professionalisering av museerna. Kultur pendlar alltid mellan det universella och det unika, mellan tradition och förnyelse.

Antalet museer har ökat explosionsartat efter 1945 men den största förändringen är utvidgningen av våra referensramar – museiportaler, webblistor och hemsidor överträffar tidigare möjligheter till informationsspridning. Den digitala revolutionen förändrade och inspirerade museerna till nya sätt att presentera både on-line och off-line. Virtuellt kontakt mellan museerna och besökare frambringar oanade möjligheter till en ny typ av kommunikation och lärande. Samla – men till vilken nytta? Vårda – men även presentera. Visa – men även lära. Måste man samla allt? Får man visa allt?

»Måste man samla allt?«

Ett nytt motto växer fram: museer blir inkörsportar till livslångt lärande. Men vad är livslångt lärande? Om vi inte aktar oss blir det ett lika banalt/slitet uttryck som samla, vårda, bevara.

Museerna har emellertid mer än några andra institutioner eller organisationer en stark potential att skapa verklig förståelse mellan olika kulturer. De har, när de är som bäst, en speciell förmåga att få oss alla att känna oss kulturellt hemma oavsett, om vi är i Stockholm, Warszawa eller Buenos Aires.

År 2002 undertecknade 18 av världens ledande museer, på initiativ från British Museum, en deklaration i vilken de betecknade sig som universella museer som tjänar inte endast medborgarna i en enskild nation utan folk i alla nationer. Men samtidigt med detta internationellt gångbara förhållningssätt proklamerades också att de inte hade för avsikt att återlämna de arkeologiska fynden och konsthistoriska föremål som beslagtogs under kolonialismens styre eller under tidigare historiska perioder.

Kritiker menade att museerna utnyttjade det globala museets idé för att rättfärdiga sina samlingar och motverka anspråk på den ursprungliga äganderätten. Vad som än händer i framtiden så kommer ändå dessa museer att tvingas förhandla med olika samhällsgrupper och etniska grupper samt nationalstater som kommer att hävda sin rätt till objekt som speglar deras kulturarv.

I framtiden kommer kanske även sätten att ställa ut föremål på att förändras – t ex till roterande samlingar eller till mer flexibla museer som platser för kulturutbyte.

Nästan all museal verksamhet på arkeologiska museer baserar sig på museernas stora samlingar. Medan konstutställningar, från renässans till modern tid, utgör den största delen av de

internationella utställningarna, så visar utställningar tillägnade arkeologin (historiska perioder, grupper av materiell kultur, mytologiska teman, arkeologiska biografier, etc.) endast en stegvis ökning begränsad till det senaste kvartsseklet.

Konstutställningar har sina egna biografier, som t ex av Francis Haskell, som beskrev fenomenet offentliga konst-utställningar i ett kulturhistoriskt perspektiv (Haskell 2000). De arkeologiska utställningarnas historia saknar fortfarande sin Bruce Trigger (författare till "Arkeologins idéhistoria") eller sin Evert Baudou.

I början av 1800-talet var de statliga och offentliga utställningarna med arkeologiskt material sällsynta och, när det förekom, ofta knutna till samtida kulturella debatter eller, som under 1900-talet, till politisk verklighet. Frågan är förstås hur dessa händelser kan ses som en spegling av dåtida kulturella tendenser eller härskande ideologier? Omvänt, har dessa utställningar påverkat den samtida kulturen, samhället och politiken i en bredare mening? (Barbanera 2004:19).

Marcello Barbanera nämner en av de första framgångsrika arkeologiska expositionerna, en etruskisk utställning i Pall Mall i London 1837, av två toskanska bröder Campanari. Det var en pionjärsatsning, den mest kompletta up-to-date-utställningen från dessa tider - ur en museografisk synvinkel, där inte bara allmänheten utan även specialister kunde lära sig mycket nytt. Dessa utställda fynd ändrade totalt den arkeologiska förståelsen av södra Etrurien. Denna utställning påverkade förstås den arkeologiska museologin, som i detta fall resulterade i en stor etruskisk exposition 1955, som konsoliderade och bekräftade etruskologi som ett vetenskapligt ämne (Barbanera op.cit.). Av kanske samma betydelse måste man med dagens ögon betrakta en arkeologisk utställning från 1943, "10 000 år i Sverige", med vilken Historiska museet med riksantikvarien Sigurd Curman öppnade sina portar. Tidsandan eller tankekollektivet inbjöd till en glorifiering och idealisering av nationens förflutna på samma sätt som man 1837 glorifierade den etruskiska delen av Italiens förflutna.

I sin begynnelse representerade arkeologiska utställningar en möjlighet till experimentella och innovativa museografiska val, vilka inte har blivit utnyttjade i de flesta europeiska museerna (Barbanera op.cit.). Det är värt att undersöka dessa möjligheter.

Kunskap som inte kan förmedlas är död, står det i det senaste numret av tidningen "Forska" från Vetenskapsrådet. Ty mycket av den kunskap som produceras av forskare är i praktiken död för många människor. Men museiföremålen är inte döda. Det finns en tingens magi som väcker nyfikenhet och fantasi, replikerar chefen för Naturhistoriska riksmuseet, Christina

Hallman (Hallman 2004:24). Samlingarna är själva orsaken till museernas existens, dess kärna, och sannerligen ingen död massa.

En förändring och förnyelse av Historiska museets verksamhet och av andra arkeologiska museer i landet är nödvändig för att museerna skall kunna forstätta att utföra sina uppdrag.

Historiska museet var från sin begynnelse ett hierarkiskt tempel och har utgjort ett speciellt arkeologiskt rum, där ordning och reda var huvudtema, en stel och konservativ värld. Museet var en speciell miljö, ett segregerat samhälle, där 1800-talets fördomar och klasstänkande åter-speglades. Historiska museet har fått sitt namn på grund av att dess grundare Bror Emil Hildebrandt ville utveckla museet till ett historiskt museum. Men det blev inte så – enligt ett beslut från 1919 delades uppgiften att vara det som i många nordiska länder kallas Nationalmuseum mellan två museer: Historiska museet för tiden före 1520 och Nordiska museet för tiden därefter. Samlingarna renodlades genom överföring av föremål mellan museerna och Historiska museets kunskapsbyggande har under resten av 1900-talet skett inom det utpekade området.

Entrén till Historiska museet
Foto: Bengt A. Lundberg, RAÄ

I Historiska museet arbetade mellan åren 1930-1950, men även senare, överklasskvinnor: biblioteket var uppbyggt av kvinnor, den första fotografertjänsten på museet och den första konservatorstjänsten – innehades av kvinnor. Kvinnors ställning på Historiska museet har en lång tradition – kvinnor under Montelius/Hildebrands tid fick amanuens-titel, men hade inga akademiska examina, de var officersänkor eller – döttrar (Werbart 2002:50 ff.). Men förändringar skedde successivt.

Sedan början av 1960-talet har omfattningen av Historiska museets verksamhet, med fyndhanteringen i fokus, stått i direkt relation till samhällstillväxten. Ökningen av fyndvolymen saknar tidigare motsvarighet. Samhälleliga krav på museet att visa sitt material har samtidigt ställts (se bl. a Lundström & Theliander 2004:24 f.). Museets besökssiffror var 1970 de högsta sedan dess öppnande. All bearbetning av fyndmaterialet, konservering och rapportskrivning skulle ske på museet och inom museets budget. Enligt den dåvarande forskartraditionen förväntades även från den ansvarige för en arkeologisk undersökning att utöver rapporter även presentera en vetenskaplig publikation. År 1967 då museet hade fått en ny museichef, Olov Isaksson, gjordes en stor satsning för framtiden: ”museet – en institution i tiden”. Isakssons mycket medvetna satsning på samverkan med samhället (som då kallades för utåtriktad verksamhet) kom att prägla museet, och de första missnöjesförespråkarna för att detta

starkt begränsade möjlig-heterna på forskningssidan kom till tals (Lundström *et al* op. cit).

I februari 2003 öppnade Historiska museet sin utställning "Forn tid nu". Efter debatten i Svenska Dagbladet om museer i allmänhet och Historiska museet i synnerhet var nyfikenheten stor. Många besökare och fullbokade skolvisningar tydde på att den utomdisciplinära och inomvetenskapliga diskursen var lockande.

Men förnyelse har även inneburit uppsägningar på Historiska museet och stormen i det arkeologiska etablissemanget startade. Den intensiva, långa och mångskiftande debatten fördes i Svenska Dagbladet. Samtliga kritiserade hårt museichefen Kristian Berg: Gustaf Trotzig, Janken Myrdal, Stefan Bohman, Sten Rentzhog. Personer sådana som professor emeritus i litteraturvetenskap Lars Lönnroth deklarerade att Historiska museet hade misslyckats med sitt uppdrag och museichefen Kristian Berg anklagades för att vara företrädare för "någon slags diffus postmodernism".

I en av de brutalaste angreppen mot Historiska museet i Regionalarkeologis "Månadsblad" från december 2003 anklagades ledningen för forskarovana, bristande ämnesförtrogenhet och okompetens med uttalandet: "Ska fan vara museichef!" (Ramqvist 2003).

Debatten handlade å ena sidan om museernas kulturpolitiska uppdrag, men även om sättet att tolka detta uppdrag av olika museer; å andra sidan diskuterades hur modern utställningsverksamhet kan eller skall förenas med en vetenskapligt försvarlig hantering av museernas samlingar.

De kulturpolitiska instruktionerna som fastställts av regeringen tar upp framför allt de områden som är viktiga för alla museer som att verka för jämställdhet, för etnisk, religiös, språklig och kulturell mångfald, för yttrandefrihet och att motverka kommersialismen. Det är självklart och viktigt att ha med dessa aspekter, tyckte många. Men vi får inte "falla för modenycker och vulgär postmodernism,", argumenterade somliga, "det vi gör måste stå på vetenskaplig grund och vara sakligt korrekt" (Trotzig 2002).

"Det finns idag på museerna duktiga arkeologer, historiker, konstvetare och etnologer", skrev Lönnroth i Svenska Dagbladet, "av vilka åtminstone några har fantasi och kunskaper nog att göra spännande utställningar med anknytning till moderna frågeställningar. Låt oss se vad de kan åstadkomma! Men tvinga dem för Guds skull inte att marschera i takt efter politiskt korrekta kulturbyråkraters beskäftiga direktiv!" (Lönnroth 2003).

Vi lever i en epok då den gamla nationalstatens roll och legitimitetsbehov genom sin historia snabbt förändras. Skall museernas verksamhet och inriktning gälla främst samlandet, vårdandet och visandet av det nutida svenska kulturarvet eller skall fokus riktas mot den historia som har betydelse här och nu?

Skall de stora nationalmuseerna forstätta ”i sina gamla nationella ullstrumpor”, frågar Kerstin Smeds, en av de få som hade en positiv inställning till Historiska museets innovationer. Mats Burström, professor i arkeologi vid Södertörns högskola, var en annan. Han uppmanade bland annat Janken Myrdal, professor i agrarhistoria och grundare av organisationen Folkets Historia, att kasta skygglapparna för det självklara förhållandet att nutiden påverkar vårt seende, och att diskutera konsekvenserna av detta. Skall museerna verkligen godta att deras enda uppgift skulle vara att utgöra centralmagasin och forskningsarkiv för föremålen? (Smeds 2003).

Att tolkningar influeras av samtiden innebär inte att forntiden öppnar sig för godtyckliga interpretationer. Det arkeologiska materialet bjuder motstånd i sig och låter sig inte tillskrivas vilka tolkningar som helst. Men det förflutna ger oss möjlighet att få perspektiv och insikt om nutiden och vår egen tillvaro, med andra ord en fördjupad samtidsförståelse.

Den största delen av det arkeologiska och historiska etablissemanget drabbas dock av en rädsla på gränsen till panik så fort samtiden förs in som en faktor att förhålla sig till i tolkningen av det förflutna. De postmodernistiska spökerna och politisk korrekthet frammanas. Det arkeologiska och historiska etablissemanget proklamerade att (som Janken Myrdal i SvD från 8 januari 2003): ”Historiska museet i huvudsak bör (!) förbli ett nationellt museum för förhistoria och medeltid”.

Många försökte även avmytologisera och bekämpa uppfattningen om det dammiga museet, de upprepade som ett mantra att ”museiföremål är inte döda” och att museerna är ”ett arv som vi är skyldiga att förvalta och förädla”, enligt cheferna på Naturhistoriska riksmuseet.

Somliga fruktade i den allmänna kaotiska debatten om museernas roll, den bakomliggande tendensen att nedvärdera kompetensen och ge fritt utlopp för hugskott utan vetenskaplig förankring. Men man kanske i stället borde frukta tendenser att nedvärdera, avskaffa och kastrera den akademiska kompetensen på svenska universitet, inte minst på vårt eget i Umeå, kompetens som i en kortsiktigt, fyrkantigt och fantasilöst planerad utbildningspolitik blir svår att ersätta.

Svenska Arkeologiska Samfundet, som samlar yrkesverksamma

arkeologer och bevakar arkeologins frågor, arrangerade den 12 maj 2003 en debatt i Historiska museet om dess och andra museers roll och framtid. Bakgrunden till debatten var uppsägningen av nio anställda vid Historiska museet, varav fem antikvarier specialiserade på järnålder och medeltid. Sedan dess har ytterligare uppsägningar ägt rum, främst av arkeologi-utbildade museiguider. Nya tjänster tillsattes i stället för producenter med pedagogisk inriktning för livslångt lärande.

Idéen om denna debatt väcktes inom Svenska Arkeologiska Samfundet efter den pressdebatt som hade ägt rum under slutet av 2002 och början av 2003. Man ville "lyfta" diskussionen från endast Historiska museet och på ett mera övergripande sätt diskutera även andra arkeologiska och övriga museers roll (Werbart 2003).

De anförda skälen till uppsägningarna av antikvarierna var bl a att Historiska museet skulle spela en annan roll i framtiden, speciellt när det gällde att hantera alla nya arkeologiska fynd som görs i landet. Museet skall komma in tidigare i processen och ha en aktiv roll på fältet samt bli ett forum för historiska utställningar och samhällsdebatter. Vidare behöver museet inte forska men vara bara beställare av forskning. Idéerna har väckt starka känslor till liv att döma av de olika inlägg som gjorts i pressen.

Några av de argument som förts fram var exempelvis att museet sviker sitt uppdrag, får resurser användas till vilket ändamål som helst och borde inte den arkeologiska kompetensen istället stärkas om museet skall spegla sin egen tid i det arkeologiska materialet? Är inte museets ledning medveten om den fantastiska information som finns i samlingarna och hur bli bra beställare av forskning om sakkunskap försvinner var andra argument i pressen. Det är viktigt med kunnig personal och det gäller att göra informationen tillgänglig. För övrigt – alla fynd från fasta fornlämningar är statens egendom och museet skall förvara och hålla materialet tillgängligt för forskning och för allmänhet.

I andra inlägg avvisas myten om de dammiga museerna och någon har sagt att det är viktigt att bjuda in allmänheten till kritisk reflektion om det förflutna och samtiden. Det är faktiskt många museer som idag deltar i samhällsdebatten. Visst skall det forskas på museerna – men behöver det nödvändigtvis vara anställda på museerna som gör det? Samlingarna är, anförts i ett pressinlägg, arv från tidigare generationer och det är museernas uppdrag att ta hand om dem så att de finns kvar om några hundra år i förädlad skick. Vissa inlägg i pressen rörde konkreta förslag om att dels skapa ett arkeologiskt ansvarsmuseum, dels ett museum för kyrklig konsthistoria. Pressdebatten kan sammanfattas så att frågan gäller om utställningarna eller samlingarna skall stå i centrum. I slutdebatten har även

kulturministern uttalat en vilja att stödja forskningen på museerna och förbättra kontakten mellan universiteten och museerna.

Uppenbart borde skillnader mellan den publika verksamheten och forskningen kunna utjämnas. Även universitetsstudierande i berörda ämnen (museologi, arkeologi, historia) borde få kompetens och kunskap om utställningsproduktion och förmedling; forskarna själva kan på så sätt vara producenter, som t ex på Kungliga Myntkabinettet idag.

Historiska museet hade under år 2003 förmånen att då som enda museum i Stockholm kunna erbjuda sina besökare fritt inträde. Besökssiffrorna steg markant, och även de efterlängtade "andra grupperna" besökte museet. Under juli månad i år har besökssiffran stigit till ca 11 000, betydligt mer än väntat. Men vilka är dessa "andra grupper"? Kommer ungdomar från Stockholms förorter spontant till museerna? Kommer asylsökande hemmafruar från Huddinge eller Botkyrka av egen vilja för att beundra Guldrummet? Eller är kanske dessa "andra grupper" representerade av pedagoger och lärare från SFI (svenska för invandrare) som tar med sig sin klass på ett obligatoriskt besök på Historiska museet, ett besök som är korrekt inskrivet i läroplanen?

Även Östasiatiska museet öppnade sina portar fria från september i år. Besöksiffrorna stiger, och i en nyhetssändning i TV intervjuades en pensionär som meddelade att han annars aldrig hade förmått sig att komma och se dessa fantastiska samlingar.

Kan man i all denna diskussion om museerna skönja hur svensk museivärld i morgon kommer att handha och utveckla det som anförtrots den? Sverige är ett litet land där många beslutsfattare inte känner till de arkeologiska och historiska museernas rykte samt de internationella förväntningarna; inte heller vilken kaliber och vilken potential dessa otroliga samlingar besitter.

Var står jag? Kritiserar jag Historiska museet, illojal mot den styrelse jag själv sitter i? Eller köper jag okritiskt det politiskt korrekta programmet? Sanningen är aldrig svart eller vit. Men jag tror *inte* på en framtid för historiska och arkeologiska museer utan förnyelse, utan förankring i den nutid vi lever i. Det är ju en självklarhet, hur man ens kan sträva efter att förstå det förflutna om man inte har nutiden som utgångspunkt? Museer som inte förnyar sina strategiska mål och inte reflekterar kritiskt över sin egen roll i samhället gräver sin egen grav. Kritisk reflektion är dock fortfarande inte så självklar i det arkeologiska samhället.

»Var står jag?«

En hittills olöst fråga förblir: skall museets lokaler användas för

olika typer av ”konst”? Men det man bör fråga sig, oavsett installationer med nakna pojkbilder, blodsbadande terrorister eller sönderhackade djur är:

- Varför finns konsten just här?
- Vilken roll spelar museet som konstutställare?

Det har påpekats att arkeologin skapar bilder av det förflutna och hur dessa bilder förmedlas engagerar inte endast yrkesverksamma arkeologer och forskare, men även allmänheten. Arkeologin *är* en del av kulturmiljövården. Utan god förmedling brister också samhällsrelevansen.

Inom museitraditionen har utrymmet varit begränsat för utvecklandet av pedagogik och förmedling – kanske berör förändringsarbete inom museal verksamhet inte bara arkeologin, utan i sin förlängning också historia. Det är lätt att man som museitjänsteman/kvinna kan bli uppfattad som ”bevarandefundamentalist”. Men öppenheten, dialogen, debatten – är, i min syn, de enda demokratiska vägarna för att se arkeologiska utställningar och museer som kreativa ömsesidiga möten integrerade i samhället.

Utställning i Birkamuseet
Foto: Bengt A: Lundberg, RAÄ

Nutidsarkeologi är *problematiserandet* av arkeologiska begrepp och som sådant bör den rymmas i arkeologiska utställningar. Bredden och mångfalden i förmedlingen av denna vetenskap med sitt långa tidsperspektiv och den globala synen på människans kultur bör också speglas på arkeologiska utställningar. Kritisk reflektion kring det förflutna och insikt och perspektiv om vår egen tillvaro och samtiden är arkeologins viktigaste uppgift. Disciplinränsar är i upplösning och arkeologin handlar inte bara om tingen utan om vad vi gör med dem samt om en fördjupad samtidsförståelse.

Det finns en diskrepans mellan forskning på universitet och forskning på museer. Arkeologins forskningshistoria visar många exempel på detta fenomen. Den danska arkeologins historia visar spektrum av berättelser från antagonism till samarbete mellan museum och universitet. Den antagonistiska traditionen har längre rötter än till 1847; den sträcker sig tillbaka till självärde C. J. Thomsen (1788-1865), grundare av dansk arkeologi och kurator på Nationalmuseet i Köpenhamn. Thomsen tyckte illa om universitetet eftersom han blev illa betraktad av det under 1830-talet. Först hundra år senare uppkom ett ”riktigt” lektorat i arkeologi för Johannes Brøndsted (1890-1965), som sedan också blev professor. Brøndsted är ihågkommen som en brobyggare mellan museet och universitetet (Wiel 2004.31).

Det gäller att skapa utställningar som engagerar allmänheten. Det behövs olika typer av forskning, bl a sådan som gäller samlingarna. Det är ingen skillnad att gräva i marken, i

böckerna, eller i magasinen. Synen på den materiella kulturen kan antingen nedvärdera kunskapen hos besökarna eller förhöja den med full respekt, beroende på hur man ställer ut föremålen.

Fortfarande har man en tydligt värdeneutral inställning till kulturarvet och dess ideologiska sida. Att bevara kultur och kulturarv är viktigt, men på vilka grunder och i vilka syften? I tider av identitetsförändringar kan museerna spela en viktig roll för att vidga perspektiven och skapa nödvändig reflektion, för att överbrygga nationella gränser, för att påvisa globala och historiska perspektiv och för att föra en dialog mellan forntid och nutid, tvärs över nationella och regionala gränser (Lundström *et al* 1998). Museerna bör därför inta sin roll i samhällsdebatten och bli ett mer aktivt forum för samhällskritik och reflektion.

Skall museerna i fortsättningen röra sig obehindrat mellan folkbildning och nöje, historia och samtid, smalt och brett? Utan tvekan bör museer bidra till att fördjupa kunskapen om människan och hennes identitet, utmana sina besökares rädslor, fördomar och invanda tankemönster, i en verksamhet utan pekpinnar och som inte väjer för det obekväma. Men det obekväma får inte missbrukas.

Referenser

Anderson, Dean 2004. Recept för blomstrande museer. *Svenska museer* 1/04.

Barbanera, Marcello 2004. The Impossible Museum: Exhibitions of Archaeology as Reflection of Contemporary Ideologies. *Histories of Archaeology: archives, ancestors, practices*. A international conference. Göteborg 2004.

Berg, Kristian 2003. Med begränsade resurser måste man prioritera. *DIK forum* 3/03.

Hallman, Christina 2004. Kunskap som inte kan förmedlas är död. *Forska. En tidning från Vetenskapsrådet* 2/2004.

Haskell, Francis 2000. *The Ephemeral Museum: Old Master Paintings and the Rise of the Art Exhibition*. Yale University Press.

Jönsson, Dan 2004. Långsamhetens lov. *Svenska museer* 1/04.

Lundström, Inga & Pilvesmaa Marja-Leena 1998. Reflections on an Unreflected Sphere. *Archaeological*

Exhibitions and Nationalism. *Current Swedish Archaeology* vol. 6. Stockholm.

Lundström, Inga & Theliander, Claes 2004. Sântorp. Ett gravfält i Västergötland från förromersk järnålder till tidig medeltid. *GOTARC. Serie C. Arkeologiska Skrifter* No 49. Göteborg.

Lönnroth, Lars 2003. Historiska museet har misslyckats med sitt uppdrag. *Svenska Dagbladet* 12/2 2003.

Ramqvist, Per H. 2003. Historiska museet (SHM). *Regional arkeologi, Månadsbladet* december 2002.

Smeds, Kerstin 2003. Danse makabre i musernas hus – om museernas roll och villkor i dag.
Internet: [www.umu.se/kultmed/personal/Kerstin Smeds](http://www.umu.se/kultmed/personal/Kerstin_Smeds).

Svenska Dagbladet 2003. 17 inlägg – debatt. Stockholm.

Trotzig, Gustaf 2002. Regeringen bör granska museets uppsägningar. *Svenska Dagbladet* 12/20.

Trotzig, Gustaf 2003. Svårbegripliga uppsägningar på Historiska museet. *DIK forum* 3/03.

Werbart, Bozena 2002. Sociala kontakter och genusrelationer. Svenska arkeologer 1920-1968. *Tidsperspektiv. Arkeologi och mångfald* 1-2. 2001. Umeå.

Werbart, Bozena 2003. Behöver arkeologin dagens museum? Nils Ringstedt & Bozena Werbart 2003. *Gjallarhornet* 23, Nr 4. Svenska Arkeologiska Samfundet. Stockholm.

Wiel, Stine 2004. On the history of Danish archaeology in the last 150 years. *Histories of Archaeology: archives, ancestors, practices*. A international conference, Göteborg 2004.

Talking people – from community to popular archaeologies

*Anders Högberg, antikvarie vid Malmö Kulturmiljö
Cornelius Holtorf, forskarasistent vid institutionen för arkeologi
och antikens historia i Lund*

Introduction

Archaeologists, whether they work in contract archaeology, heritage management, museums or in universities, are part of the common archaeological project that is the translation of the past into the present. This task requires many different skills and it leads to many different results. The resulting diversity of archaeology is a strength rather than a problem. The fact that archaeology is both academic and political, both commercial and educational, both practical and theoretical makes the discipline strong and ultimately not only more interesting but also more relevant than was the case if any of these aspects were lacking.

One issue that in recent years has become more important to all archaeologists, whatever they do, are the relations between professional archaeology and ‘the public’ at large. A new archaeological sub-discipline has emerged that deals with all such issues using the shorthand phrase “public archaeology” (see e.g. the journal with that name). Whether the specific relationship between archaeologist and non-archaeologist is one of supplier – customer, teacher – student, or expert – amateur, among others, it is becoming increasingly relevant to understand better whom archaeologists are actually dealing with. What do customers expect of the archaeology they pay for? How appealing or relevant are university curricula to archaeology students? How are the professionals perceived by hobby archaeologists? In each case, an important question is how the relations between the two sides could be improved for mutual benefit.

This paper addresses some aspects of public archaeology, by focussing on community and popular archaeologies respectively.

Community archaeology

To meet the public during a contract archaeology excavation project brings up many questions: Is it necessary to arrange activities to meet the public at all? What kind of stories are being told, and why? How are they presented? Are we to speak of communication, dialogue or participation in this context? Do the stories told concern the past, the present or the future, and whose past, present and future would that be?

Anders Högberg

Cornelius Holtorf

The increasingly important concept of “community archaeology” is concerned with some of these questions (Marshall 2002; Derry and Malloy 2003; Smith 2004). But it does not only touch upon the public part of the archaeological excavation. It permeates all activities of archaeology. In a project carried out as community archaeology, everything is done from that perspective. Community archaeology must thus be “understood as a distinctive set of practices within the wider discipline” (Marshall 2002: 211).

Community archaeology includes an intimate involvement in project design and interpretation by community members. Archaeology is no longer goal in itself and instead becomes a means to achieve other objectives. In accepting pluralism and embracing multivocality in telling stories about the past, community archaeology accepts that the archaeologists will not control every aspect of a project, but need to create space (and power) for additional stakeholders too. This, however, does not mean to accept an “anything-goes” perspective (for a discussion of this, see Magnusson Staaf 2004). It rather means to accept the many contemporary claims about the past as an important element of modern society, and it also means to accept that the archaeological viewpoint is only one among many.

Meeting the public during a contract archaeology excavation, Malmö in summer 2004.
Photo: Malmö Museer

In the practice of community archaeology, goals and objectives of projects are developed jointly by the archaeologist and members of local communities (Malloy 2003). Community archaeology therefore requires two kinds of knowledge: knowledge of the resources used, i.e. the archaeology and the archaeological record, and knowledge of the contemporary society and the project’s audience, i.e. how the world surrounding the project uses the past and what it desires for the future (Derry 2003: 27). This approach emphasises the importance of considering and reflecting on what we as archaeologists bring into a project, how that influences what we find, and the story we later tell about the project – not only in terms of how we interpret the past, but also in terms of meaning we choose to give the past in the present. Likewise, community archaeology is about considering and reflecting on what community members and groups bring into a project, how they give meaning to the past in the present and what they desire for the future. If community archaeology was to be adopted as the paradigm for all contract archaeology, fundamental changes in its entire discursive practice would be required with regard to all these aspects (Moser *et al.* 2002: 220ff.).

At the Alexandria Archaeology Museum in Virginia, for example, US community archaeology has been an integrated part of activities for several years. Cressey *et al.* (2003: 3) described the work they have been carrying out like this:

“Rather than move through a linear procedure ending in a public interpretive product, Alexandrians have created a spiralling process that starts with public dialogue, includes public interaction along the way, and produces many different public products that meet community needs as defined by its members. Archaeologists are not always the key or central actors in the community archaeology process ... we are striving toward a cooperative forum of discovery and expression of the material past in Alexandria.”

In this text some key issues of community archaeology are emphasised – public dialogue and interaction, a focus not on the archaeological interpretive results but on the process of interpreting as such, and a recognition of the importance of others than the archaeologists.

How this perspective works in practice is illustrated by an example where an area with an abandoned black cemetery was the object of plans for development. By including a community archaeological perspective into the project, the local museum, together with a group of local collaborators, was able to draw attention to the site and its historical significance. As a result, a plan to create a commemorative park around the cemetery was established. The developer conducted archaeology to locate and mark out the graves. These were left unexcavated and became an integrated part of the park. A modern sculpture was raised to commemorate the people buried in the cemetery. The benefits of carrying out the project on a community archaeological basis were enormous:

“The pairing of the historic cemetery and contemporary sculpture in a park setting has done far more for people’s inner sense of history – our presence of the past – than excavated human remains. Archaeology was applied to contemporary needs, and in so doing, people seized history and made it meaningful today” (Cressey *et al.* 2003: 8).

Community archaeology and Swedish contract archaeology

So what about Swedish contract archaeology and the concept of community archaeology as it has been briefly presented here? Is community archaeology a valuable model for Swedish contract archaeology? Was Maureen Malloy correct when she states in her introduction to a book entitled *Archaeologists and Local Communities: Partners in Exploring the Past* (2003: ix) that in archaeology “partnership with the public must go beyond

participation by the public”? Swedish examples of public education efforts within contract archaeology focus in general on participation. But, is it possible to develop a partnership *with* the public?

Even though a wide range of theories, methods and practices can be found in different community archaeological projects, there are several important convictions and premises about archaeological practice and interaction with communities that are shared by all and deserve to be emphasised. Following Maureen Malloy (2003) three issues are most important:

- Archaeologists are accountable to the public in the broadest sense of the term and meeting this responsibility involves developing and maintaining a long-term relationship with the community.
- Archaeology is only one way of knowing the past. Other voices and perspectives must be incorporated in the work.
- Community partnership makes for better archaeology. Collaborating with local communities improves the quality of the archaeology.

It is obvious from the published views and thoughts about community archaeology that the question of whether or not it is a model for Swedish contract archaeology, cannot be easily answered. Considering the three issues pointed out above, community archaeology is a lot about values and attitude. The people involved need to make decisions about how they think or want the past to be an integrated part of the present and how archaeology should be a part of this. All this needs to be done both on an individual and an institutional level, both within contract archaeology and within society on a broad scale.

From this it is clear that this discussion is important. Both the benefits and the disadvantages of community archaeologies need to be subject to debate. It is also obvious that the discussion needs good examples to illustrate the arguments of both sides: those who claim a need for stronger public participation as well as those who claim the lack of such a need.

Letting the public participate, letting others then archaeologists ask questions from the initial phase of the investigation onwards, and letting this participation and these questions have an influence on the entire excavation procedure of a project is only worthwhile if a number of assumptions are in fact justified. Among them are the assumptions that:

- the questions raised by members of the community will be different from those raised by archaeologists;
- the questions raised by others will generate other kinds of answers and that this is something positive;

- archaeology has something to offer in practice, beyond the narratives of the archaeological interpretation of past events;
- participation by non-archaeologists in this practice brings about benefits for the project;
- investigating the past has a value different from the educational value of the results.

Within the established framework of Swedish contract archaeology the customary practice is to excavate, to do research, to report and to educate the public about all these different archaeological practices (cf. Burström 1997, 2001). However, the extent to which ordinary archaeological work can include activities involving meeting the public is largely dependent on co-operation by the developer who pays the bill.

In the light of the opinions, perspectives and visions expressed in governmental propositions and writings (*Kulturpolitikens inriktning* SOU 1995:84; *En hållbar framtid i sikte* SOU 2003:31), and recent statements about the aims and objectives from the Swedish National Heritage Board (Johansen 1998; *Det dynamiska kulturarvet* 2002), it is possible that the customary practice of archaeology, as outlined in the “*Act concerning Ancient Monuments and Finds*”, might change in the future. In a vision and strategy document for the years 2004–2006, the Swedish National Heritage Board highlights values such as accessibility, co-operation, communication and participation as important aspects for institutional work with cultural heritage (*Kulturarv i tiden* 2004). It is obvious that many of the basic values promoted by community archaeology are close to these intentions, and might therefore very well inform the legal framework for Swedish contract archaeology. For example, the participation in initial planning of excavation research programmes could easily be done together with local community representatives. This could be a possible way to make it easier for subsequent community participation and ongoing dialogue (Högberg 2002).

However, the community archaeology concept cannot be uncritically applied to Swedish contract archaeology excavation projects. The conditions in which the community archaeology concept has been developed differ radically from conditions for Swedish contract archaeology. For example, most of the community archaeology projects focus on local communities. Swedish contract archaeology must be concerned with more than just the local level though. Community archaeology is also problematic in other aspects. A specific community and the public at large are not always the same, and they may have different interests and views. For instance, concerning the costs involved in contract archaeology, a given community may have a special interest in archaeology and be willing to spend much

money on it, whereas most of the population may have another view. Also, the shared convictions and premises about community archaeology presented earlier (Malloy 2003) raise questions. For example, if other voices and perspectives ought to be incorporated in the work, whose voices and perspectives should that be? Is it every voice we meet, or just the most interesting, or the most uninteresting, or maybe the loudest ones? Moreover, is it possible to combine a project aiming for developing a long-term relationship with a community with the demands on competition and flexibility in line with how archaeological business is to be carried out, as addressed in a recently published governmental report (*Arkeologi på uppdrag 2002/03: 3*)? These are polarized questions which nevertheless must be asked. Any answers given to them will need to be carefully scrutinized. If Swedish contract archaeology wants to further develop integrated working methods, community archaeology has a lot to offer concerning how this might work and which issues need to be considered.

Archaeology's popular appeal

Playmobil as archaeology. Archaeology as a brand. Image courtesy of Playmobil, a registered trademark of geobra Brandstätter GmbH & Co. KG, reproduced by permission. The company also holds all rights to the displayed toy figures.

A very different strategy of giving people a stronger voice in archaeology involves a realignment of the discipline in terms of its existing image in contemporary popular culture. The German journalist and archaeological author Dieter Kapff (2004: 130, our translation) argued in a recent commentary:

“Archaeology appeals to a large number of people. But members of the contemporary fun-society are not actually interested in increasing their knowledge, in education, information or intellectual stimuli. The educated classes [Bildungsbürgertum] of the 19th and early 20th centuries no longer exist. Today, people want entertainment.”

Does that mean that we are now living in a new type of society which requires a new profile for archaeology? Have the links between archaeology and traditional values of education been severed? Is archaeology’s popular portrayal showing the field its perspective for the future?

Few disciplines are lucky enough to be similarly widely and similarly positively represented in popular culture as archaeology is. The brand of archaeology is associated with so many positive appeals, stories, and dreams that other brands, despite their sometimes vast advertising budgets, could only be envious. If brands are like persons, then archaeology comes across as a person you would intuitively like to have as a good friend and maybe spend your holidays with. In other words, archaeology can make people enjoy themselves and satisfy some of their innermost wishes and desires. Archaeology’s positive appeal provides also an enormous opportunity for the entire discipline because it helps build a huge support network on which it can rely when needed. There is one crucial condition for all this though. Archaeologists will only be able to use the enormous appeal of their own brand if they themselves stand behind it and embrace its various connotations in their work. The most important question that archaeologists in public contexts need to ask their audiences is not “How can I best persuade you about the merits of my project or discipline?” but “What does what I am doing mean to you?” (Ascherson 2004: 157).

Yet up until now the meaning of archaeology to its own public audiences has not very often been investigated by archaeologists (significant exceptions include Kirchner 1964; Pallotino 1968; Welinder 1987; Jensen and Wiczorek 2002). An explanation for this may be that academics prefer studying eternal cultural achievements to investigating the pleasurable frivolity and ephemeral superficiality of popular culture (Maase 2003). But if we want to understand how people now are appreciating archaeology within the worlds in which they live, it is inevitable to study archaeology within that very context.

Maybe as a result of this lack of research, archaeologists have not properly come to terms with the popularity of their own subject in the mainstream. It is revealing that a fairly large proportion of archaeologists still seem to find nothing more urgent than to distance themselves from popular heroes like Indiana Jones or Lara Croft. Typical for the awkwardness with which archaeologists meet their own popularity is the following account:

“People everywhere are fascinated by archaeology. Archaeologists know it. We are all familiar with exclamations like “Oh, how interesting,” or “How lucky you are,” when a new acquaintance learns of our profession. We are accustomed to fielding questions like “What’s the oldest (weirdest, most interesting, or most valuable) thing you’ve found?” Each of us has developed a set of polite responses to these questions – responses we hope are not patronizing, misleading, or didactic.” (Jones and Longstreth 2002: 187)

Ironically, nothing seems to be harder for archaeologists to get to grips with in their relations with non-archaeologists than their seemingly limitless public popularity which is unrivalled among academic disciplines. Ascherson’s question ultimately leads to a new paradigm for public archaeology (see also Holtorf 2004a, 2004b, 2005). Put simply, professional archaeologists will need to try and work *with* rather than *against* the pre-understandings and expectations of their non-archaeological audiences. It has become pertinent and even urgent to try and relate archaeology to “what’s hot and what’s cool in the world beyond the professional and academic boundaries of the discipline” (Darvill 2004: 57).

Any possible benefits of a purely academic understanding of archaeology – different from its popular appeal – are not obvious to the rest of the population. As a group of Swedish students (André et al 2001) demonstrated in a thought experiment, it is all too easy to argue that archaeology is a pretty useless and unsuccessful academic discipline that tells us very little of a highly hypothetical nature about issues of little relevance to us today. Arguably, archaeology produces little else than artefacts that end up in dark storage vaults and literature, such as excavation reports, that not very many people will ever read. At the same time, money is lacking for health care, social security, education, alternative energy research, or international solidarity, so that one can only wonder how anybody could possibly want to go ahead with archaeology at all. To counter such arguments, professional archaeologists must be proactive and make sure that they fulfil, and are seen to fulfil, a social role that is widely appreciated in society. This ambition to define archaeology in terms of usefulness and legitimacy should not be considered as

the “prostitution” of an academic discipline. It is rather a reminder of its social duty (see also Rieche 1996).

The role of archaeology in society

It does not take more than a single look at the characterization of archaeology in popular culture to find out what might be archaeology’s most important aim and function in contemporary Western society: archaeology tells us stories that are both exciting and full of important metaphorical meanings (Holtorf 2004b). Archaeological stories are about heroes who overcome adversities and solve mysteries. Archaeologists can give meticulous attention to detail. Their research is often about contemplating, and perhaps answering, large existential questions or addressing other issues of great significance to many people. Archaeologists are taking responsibility of scarce resources to everybody’s benefit. These issues matter to very many people, for they reflect some of their own dreams and aspirations but also issues of concern and immediate relevance to their own lives (Jensen 2002).

We all live through adventures during which we need to overcome adversity, hoping to emerge as heroes. We all need to attend to detail, occasionally, hoping to solve complex “cases”. We all wonder about what it all means and where it will all end, hoping to gain some certainties and peace of mind in an uncertain world. We all need to household with resources, both personally and on levels of larger communities of, for instance, employees or citizens, hoping that we will “manage”. In other words, archaeology tells us stories that are directly concerned with ourselves. It is these stories that give archaeology currency in the contemporary world. By the same token, John Fritz (1973: 81) summarized what archaeology contributes society in the following way:

“archeology is of interest to, rooted in the experience of, and is beneficial to the common [hu]man in several respects. It provides puzzles to be solved, vicarious experience of the exotic and the adventurous, the hope of ‘striking it rich,’ and a form of contact with the ‘other world’.”

In a sense it can be said that the archaeologist is not digging for artefacts but for dreams (Petersson 1994: 71; Holtorf 2004b). This entire popular dimension of archaeology should not be buried by traditional academic habits and the social values of the educated middle classes with which probably most professional archaeologists have grown up themselves. At the end of the day, most of professional archaeology is not in the education but in the story-telling business. Archaeological stories can be told by many people and everybody can be given the opportunity to express their own perspectives about archaeology. In each case,

archaeologists, like others who have tales to tell about the past, are “sophisticated storytellers” and as such they are “performers on a public stage” (Fagan 2002: 254).

All that is not to say that archaeology was any less important than previously presumed, quite the opposite. Well-chosen stories educate people in many ways, and they can also create political good will – or sometimes rather bad will. Moreover, story-telling and the foregrounding of “experiences” have become central to the society in which we live. Besides their other functions, they contribute to peoples’ social identities and can give inspiration, meaning, and happiness to their lives (Schulze 1993; Jensen 1999). These are no small achievements – not only because of the immediate satisfaction gained by the individuals directly affected (Fowler 1977: 28-29). Arguably, society too benefits from citizens who occasionally fulfil their dreams, can overcome adversities, develop inquiring minds, ask – and learn to deal with – large existential questions, or gain a sense of purpose from being able to contribute to important missions. If all that can be fun too, then so much for the better.

At the same time, professional archaeologists and others must problematize and critique the stories and themes that are associated with the subject of archaeology. A critical assessment of the audiences’ interpretations and possible implications and consequences of particular portrayals of archaeology are another social duty of archaeologists. This is the one reservation without which archaeological stories, however popular, should not be told. An assessment could lead to an acceptance, a required modification or a complete rejection of a particular way of depicting archaeology. But critical assessments are never easy, and there are no general rules that could suggest perfect responses in all eventualities. Each situation needs to be looked at carefully in its entire context and must be assessed on its own merits. What makes general recommendations harder still is that everybody may have a different set of values or criteria to be applied in any such assessment.

The widespread fascination with archaeology, then, lies on a different level than professional archaeologists – pleased by the interest in their work – often assume. Archaeology provides memorable experiences that appeal to many people. It tells stories that relate to wider trends and themes of our society. It is engaging people in various ways. Many of these experiences, stories, and engagements draw on the practices of *doing* archaeology in the present: excavating ancient remains, discovering “treasures”, rescuing archaeological sites, and investigating our origins with the help of modern technology loom large (see also Holtorf 2004a, 2004b). It is in these realms where archaeology can meet large parts of its 21st century audience.

Conclusion

In this paper we have touched upon two different aspects of a single issue, that is the future role of (public) archaeology. We addressed it first from the professional view point, discussing community archaeology and claiming that contract archaeology should be opened for public involvement. We then discussed it in terms of popular archaeology, claiming that archaeology and archaeologists should to some extent 'ride on the wave' of their own popularity and conform to some of the public expectations in order to be meaningful and appreciated.

We believe that, in the future, archaeology will largely have to be concerned with the present rather than the past. This is a shift in focus, from stories about the past told in the present to stories about the present referring to the past. One of the present challenges for the archaeological discipline is to find ways to come to terms with this change. In this, two questions emerge as particularly important for further discussion:

- What does what archaeology is doing, mean to others in society?
- What does what others in society are doing, mean to archaeology?

In our opinion, future archaeology must work most closely *with* the pre-understandings and expectations of the public from archaeology. Both community archaeology and the popular appeal of archaeology can serve as inspirations for discussing Swedish archaeology in this perspective.

Acknowledgements

The research of Cornelius Holtorf has been supported by a Marie Curie Fellowship of the European Commission who should however not be held responsible for any part of the argument. The full results of his project are due to be published as a book in 2006. We would both like to thank Björn Magnusson Staaf, then of *Riksantikvarieämbetet* Stockholm, for organizing the workshop on *Arkeologi - splittring eller mångfald?* in Nynäsham in November 2004, and Anders Gustafsson for encouraging us to submit our thoughts in writing.

References

André, Anna Maria, Karolin Dahlén, Mikael Grexing, Josefina Lif, Pia Linde, Anneli Lövgren, Gundborg Mellergård, Åsa Nathanaelsson, Kristin Söderlund, Stig Welinder and Helena Åberg (2001) *Arkeologi och*

kulturmiljövård. Vad och varför? *Fornvännen* 96, pp. 177–180.

Arkeologi på uppdrag. Rapport 2002/03: 3. Riksdagens revisorer.

Ascherson, Neal (2004) *Archaeology and the British Media*. In: N. Merriman (ed.) *Public Archaeology*, pp. 145–158. London and New York: Routledge.

Burström, Mats (1997) *Disciplinating the Past. The Antiquarian Striving for Interpretative Supremacy*. *Current Swedish archaeology*, 5 1997. pp. 41–47.

Burström, Mats (2001) Risk eller resurs – en kulturell jämförelse. In: Sjöberg, F. (ed.) *Vad ska vi med naturen till?* Nora, Nya Doxa. pp. 97–103.

Cressey, Pamela J., Reeder, Ruth and Bryson, Jared (2003) *Held in Trust: Community Archaeology in Alexandria, Virginia*. In: Derry, L. and Malloy, M. (eds) *Archaeologists and Local Communities: Partner in Exploring the Past*. Society for American Archaeology. pp. 1–18.

Darvill, Tim (2004) *Archaeology in rock*. In: N. Brodie and C. Hills (eds) *Material engagements: studies in honour of Colin Renfrew*, pp. 55–77. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

Derry, Linda (2003) *Consequences of involving Archaeology in Contemporary Community Issues*. In: Derry, L. and Malloy, M. (eds) *Archaeologists and Local Communities: Partner in Exploring the Past*. Society for American Archaeology. pp. 19–30.

Derry, Linda and Malloy, Maureen Eds (2003) *Archaeologists and Local Communities: Partner in Exploring the Past*. Society for American Archaeology.
Det dynamiska kulturarvet. Omvärldsanalys för kulturmiljöområdet 2002. Riksantikvarieämbetet.

En hållbar framtid i sikte. Slutbetänkande från Nationalkommittén för Agenda 21 och Habitat. SOU 2003:31.

Fagan, Brian (2002) *Epilogue*. In: B. Little (ed.) *Public Benefits of Archaeology*, pp. 253–260. Gainesville etc.: University Press of Florida.

Fowler, Peter (1977) *Approaches to Archaeology*. London: Adam and Charles Black.

Fritz, John M. (1973) Relevance, Archaeology and Subsistence Theory. In: C. Redman (ed) *Research and Theory in Current Archaeology*, pp. 59–82. New York: Wiley & Sons.

Holtorf, Cornelius (2004a) Doing archaeology in popular culture. In: H. Bolin (ed.) *The Interplay of Past and Present*, pp. 40–48. Huddinge: Södertörns högskola.

Holtorf, Cornelius (2004b) Arkeologi som äventyr. *META* 2004/3, 19-25.

Holtorf, Cornelius (2005) *From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture*. Walnut Creek: Altamira Press.

Högberg, Anders (2002) Några tankar kring att ställa frågor. In: Berggren, Å. and Burström, M. (eds) *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. Riksantikvarieämbetet and Malmö Kulturmiljö. pp. 183–188.

Jensen, Inken and Alfried Wiczorek Eds (2002) *Dino, Zeus und Asterix. Zeitzeuge Archäologie in Werbung, Kunst und Alltag heute*. Mannheim: Reiss-Engelhorn-Museen and Langenweißbach: Beier & Beran.

Jensen, Rolf (1999) *The Dream Society. How the coming shift from information to imagination will transform your business*. New York: McGraw-Hill.

Jensen, Rolf (2002) Storytelling in management, marketing and advertising. Paper available at: <http://www.dreamcompany.dk/en/contribution/articles.php?id=4> (accessed 2 September 2004).

Johansen, Birgitta (1998) Att utveckla och synliggöra uppdragsarkeologins resultat – Förslag till arkeologiskt stöd från Riksantikvarieämbetet.

Jones, Kevin and Julie M. Longstreth (2002) Pursuing the ZiNj Strategy Like There's No Tomorrow. In: B. Little (ed.) *Public Benefits of Archaeology*, pp. 187–192. Gainesville etc: University Press of Florida.

Kapff, Dieter (2004) Journalisten und Archäologie. Gedanken zum Stellenwert der Archäologie und der Zusammenarbeit von Wissenschaft und Presse. *Archäologisches Nachrichtenblatt* 9, pp. 127–30.

Kirchner, Horst (1964) Die Archäologie im Geschichtsbild

der Gegenwart. Gedanken zu repräsentativen Stimmen der Zeit. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 11, pp. 1–14.

Kulturpolitikens inriktning – i korthet. Sammanfattning av Kulturutredningens slutbetänkande. Kulturdepartementet. SOU 1995:84.

Kulturarv i tiden – angeläget, tillgängligt, användbart! Vision och strategi 2004–2006. Riksantikvarieämbetet. 2004.

Maase, Kaspar (2003) Selbstfeier und Kompensation. Zum Studium der Unterhaltung. In: K. Maase and B. J. Warneken (eds) *Unterwelten der Kultur. Themen und Theorien der volkskundlichen Kulturwissenschaft*, pp. 219–242. Köln etc.: Böhlau.

Magnusson Staaf, Björn (2000) The Rise and Decline(?) of the Modern in Sweden. *Current Swedish Archaeology* 8, pp. 179–194.

Magnusson Staaf, Björn (2004) To Remodel Society – Democracy and Archaeology. In: Bolin, H. (ed) *The Interplay of Past and Present*. Södertörn Archaeological Studies 1. pp. 51–58.

Malloy, Maureen (2003) Introduction. In: Derry, L. and Malloy, M. (eds) *Archaeologists and Local Communities: Partner in Exploring the Past*. Society for American Archaeology. pp. ix–xiii.

Marshall, Yvonne (2002) What is community archaeology? *World Archaeology*. vol 34(2). *Community Archaeology*. pp. 211–219.

Moser, Stephanie, Glaizier, Darren, Phillips, James. el Nemr, L. Nasser, Mousa, Mohammed Saleh. Aiesh, Rascha Nasr, Richardson, Susan, Conner, Andrew and Seymour, Michael (2002) Transforming archaeology through practice: strategies for collaborative archaeology and the Community Archaeology Project at Quseir, Egypt. *World Archaeology*. vol 34(2). *Community Archaeology*. pp. 220–248.

Pallottino, Massimo (1968) *The Meaning of Archaeology*. London: Thames and Hudson.

Petersson, Bodil (1994) *Indiana Jones på Birka. Om arkeologisk popularisering och forskning*. Unpublished thesis (D-uppsats). Institute of Archaeology and Ancient

History, University of Lund.

Rieche, Anita (1996) *Archäologie für jedermann – populärwissenschaftliche Schriften zu Archäologie/ Bodendenkmalpflege*.

Archäologisches Nachrichtenblatt 1, pp. 152–159.

Schulze, Gerhard (1993) *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart* [1992]. 3rd edition. Frankfurt and New York: Campus.

Smith, Laurajane (2004) *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*. London and New York: Routledge.

Welinder, Stig (1987) *Arkeologiska bilder*. Varia, Universitets Oldsaksamling, 14. Oslo.

Contact addresses of the authors

Cornelius Holtorf
Institutionen för arkeologi och antikens historia
Sandgatan 1
223 50 Lund
cornelius.holtorf@ark.lu.se

Anders Högberg
Malmö Kulturmiljö
Box 406
201 24 Malmö
anders.hogberg@malmo.se

Mannaminnet räcker inte till - Om arkeologin som politiskt medel för nutid och framtid

Mats Roslund, universitetslektor vid Institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund

Mats Roslund

Debatten om kulturarvet som medel i samhällsbygget har fått stort utrymme i dagspressen under 2004 och 2005. Det är en spännande tid, eftersom vår lilla del av den yrkesmässiga verkligheten oftast lever sitt liv i skuggan av ekonomiskt och politiskt sett tyngre verksamheter. Sorgligt nog har diskussionen blivit starkt polariserad. En äkta multivokalitet har inte kunnat höras eftersom nyanser försvinner i media. I dagspressen har motsättningarna dragits upp mellan "konservativa" och "förnyare", "empiriker" och "teoretiker", "elfenbenstornsittare" och "folkliga". Debatten har även gällt vitt skilda områden, vilket har gjort det svårt att finna en ingång som gör arkeologin relevant i samtalet. De ämnen som varit tydligast har gällt kulturmiljövårdens behov av att förbättra dialogen med medborgarna uttryckt i Agenda kulturarv och prioriteringar som drabbat ämnesinriktade delar av Riksantikvarieämbetets verksamhet. Statens Historiska Museers arbete med att samtidsförankra sin del av kulturarvet och förslaget att upprätta ett Kulturarvsinstitut har varit två andra intressanta områden. Arkeologin har funnits med som en del av det som sagts, mer eller mindre explicit. Svårigheten har dock varit att positionera just arkeologin i debatten. Direkta uttalanden om ämnets roll i dagens Sverige lyser med sin frånvaro. Synpunkter från den uppdragsarkeologiska verksamheten inom RAÄ och regionala museer har inte synliggjorts i den offentliga debatten, vilket är beklagligt. Det är mot denna mediala bakgrund och upplevelsen av mötet "Mångfald eller splittring" i Nynäshamn 2004 mitt inlägg skall ses. Jag menar att man ändå kan lyfta fram åsikter i det som sagts. I en textkritisk analys ingår att hitta dolda strukturer och åsikter som uttrycker en agenda. Jag kommer alltså här att anknyta till diskussionen om arkeologin som medel, vilket var ämnet för en av de intressanta sessionerna vid mötet.

Jag ämnar med detta inlägg formulera en alternativ ståndpunkt utifrån den av RAÄ drivna kulturarvspolitiken. Arkeologins aktiva roll på samhällsscenen är inget som kan ifrågasättas. Däremot är *innehållet* i den förda kulturpolitiken värt att skärskåda, så som det kommer till uttryck i programförklaringar, debattinlägg och praktik.

»Arkeologi är vetenskap, kulturbyråkrati och attityder«

(Welinder 2003, s. 177)

De hållpunkter jag vill beröra utifrån denna grundinställning är flera. RAÄ's uppdrag från regeringen uttrycks i relativt kortfattade direktiv. Att den strategiska planen för verksamheten under åren 2004 – 2006, ”Kulturarv i tiden- angeläget, tillgängligt, användbart!”, tar utgångspunkt i övergripande mål och direktiv är naturligt för ett statligt verk. I visionen konkretiseras arbetet på fyra ”Fokusområden”. De är ”Strategisk omvärldsorientering och utvärdering”, ”Angelägen kunskap och tryggad kompetens”, ”Former för ökad delaktighet och breddat ansvar” samt ”Effektiva verktyg och system”. Med utgångspunkt i strategidokumentet går det att formulera en annan ståndpunkt än den som utkristalliserats. Sättet att förhålla sig till direktiven är enligt mitt sätt att se inte reglerat till innehåll så som det framställs i debatten. En av hållpunkterna blir att visa på en alternativ tolkning av ”Fokusområde 2”, som direkt påverkar arkeologin. Den andra hållpunkten hänger ihop med den föregående. Kunskapssynen bland dem som pläderar för en samtidsförankrad arkeologi är vag och arkeologi som vetenskap blir otydlig. Detta får effekter som i nuläget inte behöver vara problematiska men som med annorlunda samhällsklimat kan stjälpas goda intentioner över ända. Jag hävdar att det idag kan skönjas en motsättning som bör uppmärksammas, den mellan att vara kritisk arkeolog och att verka som tjänsteman inom kulturmiljövården.

Det demokratiska utgångsläget

I en artikel från 1995 diskuterade Stig Welinder om och hur svensk arkeologi deltar i den svenska samhällsdebatten (Welinder 1995). Han menade att svensk arkeologi är så formellt integrerad i samhället att delaktigheten inte kan ifrågasättas. Påverkan från RAÄ's sida är mycket tydlig och genomsyrar verksamheten. Ett sådant tillstånd visar hur viktig den formella styrningen av arkeologin är och, som en följd av detta, även det politiska innehållet.

Varifrån kommer intresset för arkeologi som politisk arena? För att förstå det måste man se till den förändring som generellt skett inom sektorn under de tre senaste decennierna. Tobias Harding vid Tema Q, Linköpings universitet, har i en intressant artikel klarlagt de beslut som fört fram till dagens kulturarvspolitik (Harding 2004). Han har fördjupat sig i de styrmedel som den socialdemokratiska regeringen använt i syfte att använda kulturarvet i demokratiprocessen. Kulturrådets betänkande ”Ny kulturpolitik” från 1972 anslöt till en framstegsorienterad syn på kulturen menar Harding. Kulturarv som begrepp fanns inte, utan kultur stod för traditionella värden som konst och medier. Synen var framstegsvänlig och man ville skapa möjlighet för ”eftersatta grupper” att integreras i ett socialt sett idealt Sverige. Det kunde man uppnå genom engagemang i bildningsförbund och offentliga

institutioner. Kontinuiteten med forna tiders "svenskar" skulle stärkas. Vid formuleringen av kulturpropositionen 1996 var förutsättningarna ändrade. Insikten om att Sverige blivit ett mångkulturellt samhälle ställde nya krav på vad som skall känneteckna ett nationellt kulturarv. Det räckte inte längre att ge möjlighet för socialt sett "eftersatta grupper" att ta del av det. Ett mångfaldsperspektiv fördes in som gjorde att man talade om "kulturarv" i pluralis. En ensidig bild av det förflutna inom rikets gränser var inte möjlig att bibehålla och inte heller önskvärd. En etniskt sett homogen population, även den med socialt sett "eftersatta grupper", lämnade scenen och ett mångkulturellt samhälle där varje grupp har sitt kulturarv trädde fram som grund för kulturpolitiken.

Det som avviker i dag jämfört med kulturpolitiken under 1970- och 1980-talet är enligt Harding sättet att utöva den. Idag är implementeringen mer instrumentell och visar på en direkt involvering från politiskt håll i hanteringen av kulturarvet. När Kulturutredningen 1996 var på remiss värdde sig flera instanser för åsikten att kulturpolitiken skulle främja ett "positivt bruk" av kulturarvet. I slutdokumentet togs denna inriktning bort eftersom termen "positivt bruk" får en politisk innebörd då någon måste avgöra vad som är föredömligt (Harding 2004, s. 6). Harding menar att formuleringen ger uttryck för hur regeringen tänker kring kulturarvet. Det är med den bakgrunden projekt som Levande historia, Forum för världskultur och Världskulturmuseet skall ses. Det senare ingick inte i Kulturutredningens förslag, utan genomdrevs med tydlig vilja av regeringen (Harding 2004, s 8). Det är emellertid viktigt att påpeka att regeringen genom departementet inte detaljstyr praktiken och dess innehåll. Därför är det rimligt att se RAÄ's utformning av kulturarvspolitiken som en praxis utarbetad inom verket. I denna politikens omsättning i konkreta förslag och handling ingår även arkeologin.

Ståndpunkten att arkeologin är förankrad i samhället och arkeologen inte är en objektiv betraktare har funnits sedan 1970-talet (Welinder 2003, s 101 ff). Insikten om att vetenskap är bunden till världsbilder förankrade i samtiden har frigjort och vidgat ämnet. Ett viktigt resultat har blivit att tanken på en allenarådande homogen historia har lämnat plats för den mångfald som existerat i det förflutna. Andra än de som satt ett tydligt märke i historieskrivningen har fått en rättmätig plats. Förändringen i synsätt har resulterat i att även dagens ohörda röster ska komma till tals. Under senare år har arkeologers demokratiska ansvar kommit i fokus som ett konkret resultat av den teoretiska diskussion som förts ur ett postmodernt kritiskt perspektiv. En ståndpunkt är att skapandet av det förflutna länge har utgått från en elit som bestämt vad som bör bevaras och berättas. Urvalet har definierats som en statisk kanon med nationalistiskt anslag. Kulturarvet ingår istället i en dynamisk process eftersom urvalet hela tiden omförhandlas. Medborgarna

kan yttra sig genom en deltagande demokrati, som ses som ett tillägg till den representativa demokratin (Burström *et al.* 2004, s. 142 f). För den antikvariska verksamheten innebär detta att man skall föra en dialog med allmänheten och återkoppla reaktionerna till genomförandet under processens gång. Metoder att ta del av uppfattningarna kan vara intervjuer och opinionsundersökningar. Jag sympatiserar med synsättet, men genomförandet erbjuder komplikationer. Hur dialogen skall föras och vilka som kan sägas representera "medborgarna" är otydligt. Hur en population skall avgränsas är ett av problemen, eftersom vi får räkna med att särintressen styr urvalet även från "medborgarnas" sida. Metoder för intervjuer och enkäter är också ett område som kräver särskild kompetens. Om vi inte är medvetna om detta hamnar vi lätt i en romantisk uppfattning om "folket" som homogen essentiell grupp.

Om RAÄ skall göra skäl för sin roll som forskningsanknuten verksamhet borde just den kritiska granskningen av den egna verksamheten ingå i arbetet. Inom organisationen finns kompetent personal med stor forsknings- och fälterfarenhet. Tystnaden i den offentliga debatten och på mötet i Nynäshamn visar att ramarna för diskussionen är snäva. De grundläggande direktiven för all statligt styrd arkeologi tycks uppfattas som absoluta. I Nynäshamn hörde jag personligen att det var "odemokratiskt" och till och med "obstruerande" att kritisera det sätt verket detaljformar och utför uppdraget. Det är olyckligt om avvikande eller kritiska åsikter uppfattas på detta sätt. Inom ramen för direktiven finns det utrymme att formulera en annan linje för konkretisering av visionen.

Retorik och norm

Drivkraften bakom en vision kan vara stark. Uppenbarligen har de som förespråkar att arkeologin skall brukas aktivt i samhällsbygget enligt RAÄ's direktiv en sådan. Argumentationen för behovet av förändring tenderar emellertid att bli så starkt retorisk att nyanserna försvinner. För att motivera en kursändring är det vanligt att tidigare insatser förtigs, förringas eller förvrids. Det är därför inte förvånande att man får se verksamheten beskriven som inriktad på uppordning av föremål och typologi. "Alltför många arkeologer sorterar yxor och smycken, och för få berättar om forntidens mångkultur och spännande utgrävningar" stod det att läsa i DN den 15 oktober 2004. På andra ställen i pressen framställs kritiker av den nya inriktningen enbart som "konservativa" (Höjer 2005). Ett tydligt svart-vitt tänkande röjs i påståendet att "Vi har de som hävdar tron på den slutna institutionen som sätter sin egen agenda och vi har de som vill engagera sig i och bli påverkade av dagens samhälle" (Johansen i SvD 23/2 2005). Jag kan förstå att det är frestande att ta avstamp i "konservativa" kollegor i formuleringen av nya innovativa perspektiv. Nu är det inte så enkelt. I

retoriken förtigs en stor mängd individuella och institutionella insatser med inriktning på just de områden som sägs vara eftersatta. Vid Tema Q, Linköpings universitet, finns kvalitativ forskning om kulturarvsbruket. Resultatet av arbeten därifrån integreras redan i grundutbildningen vid Institutionen för arkeologi och antikens historia i Lund. Genom uttalanden som dessa negligerar man också de arkeologer som sedan länge arbetar medvetet med att visa på sambandet mellan nuet och synen på det förflutna. Det finns flera arbeten från 1990- och 2000-talet som påvisar hur kulturmöten fungerat i det förflutna och där man studerar social förändring. Åsikten om vilken inriktning arkeologin har idag vittnar om en bristande omvärldsanalys. Behovet av att skapa en antites till andras insatser för att sätta sin prägel på agendan har fått till effekt att RAÄ's språkrör fjärrmat sig från de antikvariskt praktiserande arkeologerna. Det är tydligt att den dialog som man menar är viktig i samspelet med "medborgarna" inte omfattar den egna verksamheten. Därför finns idag en klyfta som måste överbryggas mellan arkeologin som medel att förändra samtiden och som medel att förstå människans förflutna. I denna fråga är min ståndpunkt att kunskapen om agerande människor i det förgångna har en emanciperande kraft även i dagens samhälle.

Debatten i dagspressen är till sin natur binär, där åsikterna målas i skarpa kontraster. Om man vill ha exempel på vilken bild RAÄ vill ge av arkeologin till allmänheten måste man lämna de generella ramar som uttrycks i "Kulturarv i tiden" och söka informationen i texter som är riktade utåt. Tidningen "Arkeologi idag" från 2004 är en källa till den rådande synen på vad arkeologi bör vara. Den "vill visa på bredden och helheten, vad som händer idag inom forskning och utveckling, uppdragsarkeologi och inventering, kunskapsuppbyggnad och myndighetsarbete" (Riksantikvarie Inger Liliequist i förordet). En analys av innehållet lämnar emellertid mycket att önska om man vill veta något om det förflutna eller uppdragsarkeologi. Genomgående teman är samtidsarkeologi, existentiell reflektion hos enskilda arkeologer, arkeologi som arbetsmarknadspolitisk insats för långtidsarbetslösa, arkeologi som populärkultur och identitetsskapare i samtiden. Det förflutna existerar inte. På framsidan av tidningen kan man läsa "*Man kan använda historia till vad som helst*". Detta lösryckta citat från en intervju med Jan Guillou blir ytterst intressant om vi placerar in det i sitt sammanhang. Han säger "*Det är viktigt med historia för att vaccinera mot politikens vilja att förvränga historien för att styrka sina egna argument. Det jag har lärt mig är att man kan använda historien till vad som helst. Det är ett problem, men det är ett kul problem också. Det gör historien levande och att den alltid kan omprövas*" (Arkeologi idag 2004, s 4). I sitt lösryckta tillstånd ger citatet sken av att det förflutna är arbiträrt, att det är ett redskap för samtidens behov. Guillous åsikt får en helt annan innebörd i sin helhet. Vaccinet som går att använda mot en

”dagspolitisering” av arkeologin är reflektion och kunskap. ”*Utan fiskbensräknare skulle jag inte kunna skriva mina böcker*”, menar han.

Begränsningen i perspektivet som det framstår i program, skrifter, debatt och i signalerna utåt till medborgarna är tydlig. Eftersom RAÄ är normativt inriktat som verkställande organ för kulturpolitiska beslut är det synnerligen viktigt att man kan upprätthålla en bredd i sina direktiv. Så är inte fallet i de inslag som gått att tillägna sig i debatten. Låt oss återvända till strategin ”Kulturarv i tiden” och se hur dokumentet kan användas om man inte delar den syn som framhållits som norm. I visionen för verksamhetsåren 2004 till 2006 möter vi fyra ”Fokusområden” som konkretiserar det uppdrag man tilldelats. Tyngdpunkten ligger tydligt på ”Fokusområde 3, ”Former för ökad delaktighet och breddat ansvar”. Jag vill framhålla behovet av att förtydliga ”Fokusområde 2”, där RAÄ vill satsa på ”Angelägen kunskap och tryggad kompetens”. Vad detta innebär för arkeologin är nämligen svårt att se. Kunskapsuppbyggnaden gäller reflektion över bruket av kulturarvet. En vidare tolkning av uppdraget *kan* öppna för prioritering av sakkunskap baserad på konkreta resultat ur uppdragsarkeologin. Som det idag tolkas läggs ämnesspecifik kunskap åt sidan. Orsaken till att inriktningen blivit ämneskritisk, men svag om man vill värna om innehåll, ser jag som ett uttryck för en vetenskaplig grundsyn. Den postmoderna diskursen öppnar upp för att kunskap är relativ, att det finns ”flera historier”. Arkeologi ses som en av arenorna där man kämpar om makten över samtiden. Men en blottläggning av dolda tolkningsperspektiv leder inte automatiskt till att kunskap enbart kan användas för dekonstruktion. Ur demokratisk synpunkt är det viktigt att arkeologin har en utgångspunkt i ämneskunskap. Björn Magnusson Staaf har uttryckt det tydligt, ”*The seemingly liberal attitude that anything goes can actually be a most powerful tool of oppression. Debates become pointless if all arguments are considered to have exactly the same interest and value. If everything is left arbitrary, then criticism of existing power structures, for example, can be easily dismissed as mere opinions. Those benefiting from existing social configurations can therefore remain indifferent to political debate*” (Magnusson Staaf 2004, s. 52). Ämneskunskap om det förflutna borde därför vara bättre accentuerad inom det definierade uppdraget. Det stärker arkeologins roll i samhället samt ger en god grund för forskning om mångfald och demokratin.

Arkeologi som politik eller en kritisk arkeologi?

Som Stig Welinder framhållit är dagens intresse för kulturarvsbruk i miljöer där människor lever och verkar sprunget ur ett antropologiskt kulturbegrepp (Welinder 2003, s. 170). Värdet ligger i brukandet av en levande kulturmiljö, inte

Arkeologisk utgrävning i Triberga fornborg på Öland 2001.
Foto: Bengt A. Lundberg, RAÄ

bevarandet av en utvald uppsättning fornminnen. Förbindelsen med den postmoderna diskursen är tydlig, eftersom den förordar en sprängning av en elitistisk kultursyn och etablering av nya former för dialog med medborgarna. Intresset för arkeologi i förorten, hypoteser baserade på ortsbefolkningens frågor och integrationssträvanden är konkreta uttryck för detta. Målet är en ny form av identitet bortom nationell historieskrivning. En sådan vision är givetvis lovvärd och upptar en rättmätig plats inom den arkeologiska sfären. Eftersom denna strävan framhålls som norm från RAA's sida har det skett en förskjutning mot senare tiders miljöer och samtidens historieuppfattning. Arkeologi som syftar till att studera människan i det förflutna kommer i kläm. Detta är ett resultat av en alltför instrumentell syn på hur ämnet kan påverka människors identitet. Det finns en riktighet i påståendet att det är svårt att skapa en känsla av närhet mellan nu levande människor och fornlämningar (Welinder 2003, s. 170). Ett kulturarv som ligger ett par generationer bort är mer begripligt. Stenålderns jaktstationer är inte lika lätta att bruka som det industriella arvet i bygget av en platsidentitet. Även om arkeologin är en del av politiken i sin samtid har emellertid ämnet en livslängd bortom alla kulturpropositioner. Som inriktningen definieras idag resulterar den i mannaminnets tyranni över ett förflutet som inte direkt kan kopplas till det egna livet.

Vad händer om vi inte utövar en kritisk arkeologi gentemot en instrumentell politisk arkeologi? Ett belysande exempel är när antikvariets etiska uppfattning krockar med dagspolitiken. I danska Kolding har Venstre och Dansk folkeparti krävt att få påverka innehållet i en utställning om de skilda etniska grupperna i staden, initierad av kommunens integrationsråd (Politiken 14/2 2005). För att medel skulle tillfalla projektet krävde politikerna att problemen vid kulturmötet mellan muslimsk och kristen kultur, invandrares bristande medverkan i arbetslivet och deras överrepresentation i brottsstatistiken skulle lyftas fram. Givetvis är ansvarsfördelningen formellt sett korrekt. Kommunala tjänstemän, som i det aktuella fallet, har till uppdrag att verkställa politiskt fattade beslut. Ändå kan det uppstå samvetsbetänkligheter. Hur förhåller vi oss till en sådan detaljstyrning om vi inte delar uppfattningen? Vad ska man göra om man inte anser frågorna relevanta eller om kraven avviker från den egna synen på människors lika värde? Antingen får man begära avsked som antikvarie eller förhålla sig kritisk till en kraftigt politiserad profilering av integrationsfrågorna. Jag vill framhålla det sistnämnda som en framkomlig väg.

Arkeologin som medel

Mötet *Arkeologi – splittring eller mångfald?* hade som vision att spegla dagens arkeologiska scener och försöka peka ut vägar framåt. Jag har avsiktligt varit mycket kritisk i detta inlägg om

debatten om arkeologi som medel för att tydliggöra de motsättningar som kommit i dagen. Det finns också positiva förändringar som gäller både ämnets inomvetenskapliga utveckling och dialogen med medborgarna. Att kulturarvet så tydligt lyfts fram som en del av samhället är viktigt för hela sektorns existensberättigande, däri även arkeologin. Det är givet att verksamheten ska vara ”nyttig” i den mening att vi ska nå kunskap om kulturmönster i det förflutna. Mångfalden av mänskligt liv är i sig emanciperande och hjälper oss att reflektera över just vår stund på jorden. Erfarenheterna från fält och forskning måste återkopplas till dagens medborgare.

Öppenheten mellan uppdragsarkeologin och allmänheten har förbättrats genom medvetna satsningar. I vardagen har mötet mellan fältarkeologer och ordsbor alltid varit ett spännande inslag. Vid schaktkanten får man nya kontakter och inblick i hur folk funderar kring förflutenheten. Idag använder vi aktivt utgrävningen som kontaktyta mellan besökare och det arkeologiska fältarbetet för att återkoppla resultaten till samhället. Här finns en fantastisk resurs. Genom djupintervjuer med besökare och guider som arbetar inom arkeologiska projekt skulle RAÄ kunna få en god inblick i vilka frågor medborgarna har. Ett aktuellt exempel är dokumentationen av kyrkan i Södra Råda. Där har en bred satsning gjorts på både kvalitativ arkeologi och dialog med befolkningen.

Positiva satsningar som präglat RAÄ under de senaste åren är användningen av Internet som verkligen öppnar upp för egna undersökningar för den intresserade allmänheten. Databaser som FMIS är ett stort steg mot ett demokratiskt kulturarv och kommer att vara en omistlig hjälp för alla som söker fakta om sin hembygd. För mig som lärare i historisk arkeologi har tjänsten ”Kulturmiljöbild” varit en utmärkt källa inför föreläsningar om både sakobjekt och kulturmiljö.

Digitalt baserad är även RAÄ’s hemsida och den som redigeras av UV. Jag har följt utvecklingen under några år och uppskattar de informativa och kunniga texter som man möter. Medborgarna har en stor möjlighet att detaljrikt följa de utgrävningar som UV gör. Även andra arkeologiska aktörer håller sina hemsidor aktuella. Denna kontaktyta med allmänheten kommer att växa och det skulle vara mycket intressant med en studie om hur informationen fungerar ur ett användarperspektiv. En hemsida kan lätt göras interaktiv med en ”anslagstavla” där det finns möjlighet att ställa frågor och lägga fram egna hypoteser till diskussion.

Även ”äldre” former av media har utvecklats. De flesta grävande institutioner har idag en rik flora av böcker inriktade på en intresserad allmänhet. I ett tioårigt perspektiv har inte minst UV’s skrifter blivit en tross mellan fältarkeologin och allmänheten.

UV:s hemsida i oktober 2005.

Både till form och till innehåll håller böckerna hög klass, inte minst på grund av den tydliga forskningsinriktning som idag präglar uppdragsarkeologin.

Det som enligt min uppfattning onekligen kommer att påverka vårt område mest under de nästa 10 åren är om uppdragsarkeologin inom UV separeras från RAÄ. Oavsett för- och nackdelar kommer ett skiljande att organisatoriskt fjärma RAÄ från den arkeologiska vardagen. Kompetens och mångårig erfarenhet kommer att försvinna och relationen blir likställd med den till andra grävande institutioner. UV's separation från RAÄ kan leda till att verket lägger än mer tyngdpunkt på förmedling och dialog, forskning på kulturarvsbruk och samtidsreflektion. Formen riskerar att ta över innehållet. Kulturmiljöavdelningen på RAÄ kommer fortsatt att få en diger uppgift att stödja forskning och utveckling för den arkeologiskt inriktade delen av kulturarvet. Mångfalden inom svensk arkeologi måste komma i fokus, vilket jag anser inte har varit fallet inom ramen för den rådande strategin. Det konkreta innehållet i RAÄ's vision "Kulturarv i tiden" ger utrymme för en syn på arkeologin där även historisk kunskapsuppbyggnad och ämneskompetens får plats. Detta har tonats ner till förmån för reflektion och kommunikation. Den ena inriktningen utesluter emellertid inte den andra. Arkeologin behöver inomvetenskaplig kritik och förnyelse som tar utgångspunkt i samtidens behov. Men i iveren att förankra kulturarvet i samhället har kunskapsbasen fått stå tillbaka för samhällsdialogen. Det håller inte i längden. Vare sig vi arbetar med frågor som kommer från "medborgarna" eller oss själva måste hypoteserna möta en väldokumenterad empiri. Då behövs teoretiskt och metodiskt kunniga arkeologer. En suddig kunskapssyn utarmar arkeologins starka sida som är att skapa fundament för god historia där det okända förflutna lockar till nyfikenhet och självreflektion.

Det finns en annan roll vi har som arkeologer, vilket exemplet från Danmark belyser. De som utbildats inom universitetsvärlden och verkar inom sektorn har också ett intellektuellt ansvar att framföra kritik mot grundsynen som präglar kulturarvspolitiken. Jag har försökt ta det ansvaret med denna text i syfte att visa hur det går att förstärka arkeologins position i samhället. Vi måste ställa oss frågan hur vi ser på det förflutna. Har det något att säga oss, något som inte kommer ur oss själva? Enligt min åsikt kan vi inte acceptera att det förflutna enbart ses som en spegling av vår samtid. Ur ett verkligt kritiskt perspektiv kan man då säga att vi överger de människor som inte kan försvara sina särintressen i dagens samhälle. Deras stämmor ur det förgångna är det vår plikt som arkeologer att lyssna av. Det är forskning

Bennål hittad vid utgrävningen av Triborg på Öland 2001.
Foto: Bengt A. Lundberg, RAÄ

och tolkning som ska bära empirin bort från spektionens magra jord. Då sår man nya tankar hos besökarna på museer och i RAA's nya Informationstorg i Östra stallet. För en ny historia behövs konkret kunskap om förhållandena bortom manna-minnet. Risken är annars att man gör sig urarva, att arkeologi och historia tunnast ut till "berättelser" och inte ger något tuggmotstånd mot förenkling, tidsbunden politisering och harmonisering.

Referenser

Arkeologi idag. 2004. Riksantikvarieämbetet.

Burström, M, Elfström, B & Johansen, B. 2004. Serving the public. Ethics in heritage management. I Karlsson, H (red.) *Swedish archaeologists on ethics*.

Harding, T. 2004. *Det breddade kulturarvet och den oromantiska nationalismen. Synen på 'nation' och 'kulturarv' i svensk nationell kulturarvspolitik, Ett paper för konferensen Demokratiskt kulturarv*. Internet: http://www.historiebruk.net/Seminarer/Demokratiskt_kulturarv/ett_demokratiskt_kulturarv.htm.

Höjer, H. 2005. Bråket om kulturarvet. *Forskning & Framsteg*, nr 1/05.

Kulturarv i tiden- angeläget, tillgängligt, användbart! Vision och strategi 2004-2006. Riksantikvarieämbetet.

Magnusson Staaf, B. 2004. To remodel society-democracy and archaeology. I Bolin, H (red.) *The interplay of past and present*.

Welinder, S. 1995. Swedish society, Swedish archaeology, and the public debate. *Current Swedish Archaeology*, vol. 3.

Welinder, S. 2003. Min svenska arkeologihistoria. Ett ekonomiskt och socialt perspektiv på 1900-talet. Lund.

Törnrosas identitetsproblem - En reflektion runt arkeologins och kulturarvsförvaltningens framtida utseende

*Håkan Karlsson, docent och studierektor vid institutionen för
arkeologi i Göteborg*

Håkan Karlsson

Inledning

För länge sedan levde en konung och en drottning, som inte hade något barn. De önskade sig ivrigt ett, och en dag när drottningen badade i sjön, stack en groda upp huvudet och sade: -Din önskan skall uppfyllas, innan ett år förflutit har du givit livet åt en dotter. Grodan fick rätt – drottningen födde en liten underskön dotter. Det blev fest i hela riket, och de mest framstående invånarna inbjöds till ett stort kalas på kungliga slottet. Bland dem var också landets kloka gummor, av vilka det fanns 13 stycken. Kungen hade emellertid bara 12 guldallrikar med påföljd att en av dem måste stanna hemma /.../ när den elfte kloka gumman gjort sin utfästelse, trädde plötsligt den oinbjudna trettonde in. –Prinsessan ska i sitt femtonde år sticka sig på en slända och falla ner död /.../ Den tolfte kloka gumman kunde inte häva förbannelsen men åtminstone mildra den. –Prinsessan skall inte dö, bara falla i en hundraårig sömn /.../ just den dag då prinsessan fyllde 15 år, var hon ensam hemma på slottet /.../ Prinsessan låste upp dörren och trädde in i en liten tornkammare, där en gammal kvinna satt vid en slända och kardade lin /.../ Prinsessan tyckte det såg lustigt ut och tog tag i en av nålarna och stack sig, och i samma ögonblick hon gjorde det gick trolldomen i uppfyllelse. Hon sjönk ner på en bädd och föll i djup slummer. Och plötsligt var det som om hela slottet angripits av en oemotståndlig sömnighet /.../ snart sov hela slottet /.../ Runt om slottet började en rosenhäck att växa upp. Den växte och växte för varje år /.../ efter ytterligare några år hade den täckt hela slottet. Det kunde inte längre upptäckas /.../ Man berättade emellertid en saga i landet om den slumrande prinsessan Törnrosa /.../ Många riddare försökte tränga genom den täta rosenhäcken, men ingen lyckades /.../ Efter många, många år kom en vacker prins till landet och fick av en gammal man höra sagan om prinsessan Törnrosa och om hur hela hovet sov i slottet under rosenhäcken. Den unge prinsen beslöt att försöka tränga in i slottet, trots att alla varnade honom för försöket /.../ Äntligen hittade han Törnrosa i den lilla tornkammaren /.../ Han böjde sig sakta ner och kysste henne varligt på munnen. Och denna kyss väckte Törnrosa ur hennes hundraåriga sömn. I samma ögonblick blev det liv i hela slottet /.../ naturligtvis gifte sig prinsen med prinsessan Törnrosa, och bröllopet firades med galamiddag och stor ståt.

Vad har då denna välkända barnsaga med den samtida arkeologin och kulturarvsförvaltningen att skaffa? Som jag ser det kan sagan – och dess förgreningar – fungera som en utmärkt metafor för den svenska arkeologins, och då primärt för kulturarvsförvaltningens, samtida situation. Det krävs ingen större fantasi för att betrakta arkeologin och dess verksamheter som kulturella företeelser vilka länge – åtminstone på ett antal plan – befunnit sig i en behaglig törnrosasömn. En sömn som under 1900-talet första hälft framkallades av förtrollade sländstick av blågula (mjuk)nationalistiska hjärnsöken och under århundradets senare del av den absoluta vetenskapens rationalitets och förnuftsanspråk. Riddaren skulle i denna metaforiska form kunna betraktas som de signaler och impulser – som från olika håll – under det sena 1900-talet och tidiga 2000-talet trängt sig igenom törnsnåren och brutit både den (mjuk)nationalistiska och den vetenskapliga sländans förtrollningar genom att kyssa liv i en arkeologisk Törnrosa. En riddare som nu – inom ramarna för nya uppgifter och orienteringar – erbjuder vägar ut ur den tornkammare där verksamheterna sedan länge legat försänkta i djupaste förtrollningssömn.

Demokratisk identitetsförändring (ämnesmässig såväl som yrkesmässig)

Nåväl, som läsaren förstår av ovanstående resonemang så är jag mycket positiv till de impulser och signaler – både av intern vetenskaplig och teoretisk karaktär och av politisk demokratisk natur – som under de senaste decennierna, och i kulturarvsförvaltningens fall de senaste åren, frigjort arkeologin ur sin sömn, fått ämnet och dess verksamheter att vakna till liv ur förtrollningen och att yrvaket titta sig omkring för att finna att vare sig det (mjuk)nationalistiska eller det strikt vetenskapliga uppdraget och dess funktioner längre är aktuella. Dessa förtrollningars makt är på olika plan brutna och på dess ruiner skall nu nya strukturer och orienteringar konstrueras, och nya uppgifter och inriktningar träda i bruk. Om nationalismen utgjorde arkeologins existensberättigande fram till 1940-talet och om tron på den absoluta vetenskapen/kunskapen tog dess plats under perioden 1950-1990, så är det nu dags att hitta en ny plattform. Att denna plattform har en utseende där arkeologin och kulturarvsförvaltningen inlemmas i ett samhälle orienterat i riktning mot demokrati, öppenhet och mångkulturellitet – och att arkeologin blir ett demokratiskt och kritiskt samhällsprojekt – ser jag personligen bara som positivt. Visst, nyorienteringen är inte oproblematisk och den nya agendan stiger inte självklart som en fågel Fenix ur askan av de äldre föregångarna.

I sagan om Törnrosa slutar – som så ofta är fallet i sagans värld – berättelsen lyckligt och oproblematiskt då prinsen och Törnrosa gifter sig – och får man förmoda lever lyckliga i alla sina dagar. Här omtalas naturligtvis inte de identitets och orienterings-

problem som Törnrosa – och resten av hovet – troligtvis drabbades av då de plötsligt och från en dag till en annan kastades in i en värld som på många sätt gestaltade sig helt annorlunda än den dag 100 år tidigare då Törnrosa stack sig på sländan, eller att de – som en konsekvens av sin långa sömn – var oförberedda på, och inte hade något förhållningssätt till den nya tidens ideal, förväntningar och krav. För arkeologins och kulturarvsförvaltningens vidkommande erbjuds dock inte den smidiga lösningen att kunna avsluta historien då den verklighet som finns utanför slottets murar gör sig påmind och ställer krav på olika typer av agerande, förhållningssätt och inte minst nyorientering.

Törnrosa
Illustration Rebecca 3 år

Det är fullt förståeligt att arkeologin och kulturarvsförvaltningen – och ett antal av de personer som är verksamma inom fältet – för närvarande har omfattande identitetsproblem som en konsekvens av de nya krav rörande nyorientering som nu ställs på verksamheterna. Krav som bland annat innebär att tidigare förankringar i (mjuk)nationalism och (under andra halvan av 1900-talet) total vetenskaplighet nu skall förändras i en riktning som är bättre anpassad till det öppna, demokratiska och mångkulturella samhälle vari verksamheterna idag bedrivs. Ett samhälle där människorna utanför murarna inte längre skall betraktas som passiva mottagare av de dekret och monologer som skapas av lärda hovmän och kvinnor i slottets salar utan istället som aktiva deltagare i en öppen och demokratisk dialog om sitt kulturarvs utseende, beskaffenhet och brukande. Dessa förändringar – såsom de bland annat presenterats i Agenda kulturarvs olika dokument – innebär inte bara en strategisk och strukturell förändring av verksamheternas identitet, innehåll och socio-politiska samtidsroll, utan handlar kanske lika mycket om en förändrad yrkesidentitet och en ny attityd till de uppgifter arkeologin och kulturarvsförvaltningen har att fylla i samtiden.

Identitets och orienteringsproblemen – och den ibland smått paniska rädslan för de ovan nämnda förändringarna – tar sig tveklöst många märkliga uttryck, inte minst i form av olika typer av konspirationsteorier. Teorier där vissa personer – med ett vetenskapligt teoretiskt intresse i arkeologins samtidspolitiska funktioner – anses ha sålt ut arkeologin, kulturarvsförvaltningen och dess vetenskapliga landvinningar till en socialdemokratisk kulturpolitik och således förvandlat verksamheterna till passiva megafoner för en specifik politik. Det har bland annat viskats om en socialdemokratiskt styrd postmodern komplott. Jo, man tackar! Denna typ av resonemang är så uppskruvade och verklighetsfrånvända att de faller på eget grepp. Inte minst då de uppvisar en skrämmande brist på insikt om att arkeologin alltid är en form av politisk aktivitet som har att förhålla sig till den socio-politiska kontext som omger verksamheten. Det handlar således inte om att arkeologin plötsligt – som genom ett trollslag eller varför inte en ond förbannelse – blivit politisk, utan snarast

om att verksamheterna under de senaste decennierna på ett mer utpräglat sätt vaknat till insikt om att de utgör en del av en samtida kulturell och politisk värld och att de nu medvetet – såsom bland annat skisserats inom ramarna för Agenda kulturav – orienteras på ett sådant sätt att dess politiska dimensioner och funktioner nu tillåts agera inom ramarna för – och utgöra en vital och reflexiv del av – en öppen, demokratisk och mångkulturellt orienterad politik.

Detta öppna erkännande av, och förhållningssätt till, arkeologins politiska dimension och funktion kan säkert framstå som stötande – för att inte säga direkt förkastligt – för många, inte minst för dem som är uppfödda på positivistisk dimjolk där vetenskapen kan särskiljas både från politiken, det omgivande samhället och från dess invånare, samtidigt som det går att dra strikta gränser mellan dåtid och nutid. Men om det nu förhåller sig så att arkeologin alltid är politik, vad är alternativet? Skall vi istället föröka ta ytterligare ett av den absoluta vetenskapens vita piller och försöka somna om och låtsas som om de arkeologiska verksamheterna och dess aktiviteter är politiskt neutrala? En annan intressant fråga i sammanhanget – som jag kanske inte är helt säker på att jag vill ha svaret på – är också vilken politisk riktning som eftersträvas av de personer som ifrågasätter den samtida öppna och demokratiska nyorienteringen av verksamheterna?

Ytterligare en intressant fråga är hur de som förkastar nyorienteringen förhåller sig till det faktum att den samtida kultur och utbildningspolitiken – som skapar ramarna för våra verksamheter – faktiskt är en konsekvens av öppna och demokratiska val och av en representativ demokrati. Anser vi att vi som arkeologer – och våra verksamheter – står ovanför denna demokratiska process så är vi riktigt illa ute och driver i sådana fall i en politisk riktning som på en rad olika plan kan få förödande konsekvenser. Med detta inte sagt att vi som arkeologer passivt har att anpassa oss till olika typer av politiska dekret och att vi skall kasta den akademiska friheten (i den mån den nu finns) överbord, men vi måste inse att vi måste förhålla oss till det omgivande samhällets politik. Om denna politik – som i det samtida fallet, och i mina ögon är förnuftig och rättvis – så ser jag inga som helst problem med att de arkeologiska verksamheterna kan, och också bör, bidra till en öppen, demokratisk och mångkulturell samhällsutveckling.

Det är dock troligtvis inte primärt arkeologins så kallade politisering som styr kritikerna av den samtida förändringen, utan det handlar med all sannolikhet i första hand om innehållet i förändringarna, och då kanske primärt det förhållande att de tenderar att leda till en förändrad yrkesidentitet där vi inte längre kan agera som allsmäktiga och allena rådande experter. Vi måste i linje med den nya orienteringen – ack hemsk tanke – samtala med

de människor som betalar vårt arbete, och vi måste lyssna på deras synpunkter om kulturarvet. Det håller alltså inte längre med enkelriktade monologer utan här krävs dialog inom ramarna för en ny attityd till verksamheternas samtida samhällliga roll och till medborgarnas medverkan i vårt arbete. Självklart leder detta till en identitetsproblematik för personer som sett sitt utbildningskapital som en kungsväg till tolkningsföreträde och makt. Nyorienteringen slår ju mot själva basen för dessa personers existentiella varande. Experter kommer de förvisso alltid att förbli, men kanske inte längre allenarådande experter utan kanske istället mer av öppna och entusiasmerande handledare. Visst, demokrati är kanske jobbigt, men vad är alternativet?

» Visst, demokrati är kanske jobbigt, men vad är alternativet? «

Framtida utveckling

Personligen är jag oerhört positiv till de nuvarande förändringarna och den aktuella orienteringen. Jag ser således gärna att de uttalade öppnande och demokratiserande målsättningarna i Agenda Kulturarv i framtiden kan omsättas i praktisk handling och att arkeologin kan utvecklas till en vital och reflexiv komponent i stärkandet av ett demokratiskt och mångkulturellt samhälle. För att detta skall kunna realiseras är det dock utan tvekan omfattande förändringar som står för dörren när de resonemang som framförs – bland annat i Agenda Kulturarv – skall realiseras i praktiken. Det finns svårigheter men också oerhörda möjligheter inbäddade i de aktuella förändringarna.

Svårigheter

Naturligtvis vore det önskvärt att flertalet verksamma arkeologer betraktade förändringarna som en nödvändig demokratisk utveckling och aktivt arbetade för att förändringarna kan genomföras och realiseras så smidigt som möjligt, men vilket antyttts ovan, så tycks det finnas ett ganska utbrett motstånd mot den aktuella nyorienteringen. Inte minst då den innebär en ämnesmässig och en yrkesmässig identitetsförändring som ställer sedan länge grundmurade identiteter på sin spets. En svårighet för förändringsprocessen består således i att få flertalet verksamma inom arkeologin/kulturarvsförvaltningen att acceptera att nya tider med nya krav, förväntningar och arbetsuppgifter nu trätt in. Det handlar här om att förändra djupt förankrade attityder. En annan svårighet återfinns på det strukturella ämnesmässiga planet då de arkeologiska och kulturarvsförvaltande verksamheterna i linje med förändringarna också måste omorganiseras på det organisatoriska och strukturella planet. Vare sig attitydmässiga eller strukturella förändringar låter sig genomföras över en natt.

Från min egen universitetshorisont kan till exempel konstateras att de arkeologiska grund och mastersutbildningar som ger färdigheter för att kunna hantera en kulturarvsverksamhet i linje med målsättningarna i Agenda Kulturarv bara föreligger vid ett fåtal lärosäten (Göteborgs universitet och Södertörns högskola). Vid Göteborgs universitet genomför vi förvisso vart annat år en masterskurs i Arkeologisk kulturmiljövård (40p) som ger goda kunskapsförutsättningar och färdigheter för att kunna verka inom ramarna för en förnyad kulturarvsverksamhet, men detta fyller inte på långa vägar det behov som kommer att finnas. Parallellt med detta pågår för närvarande också utvecklingen av en masterskurs i Historisk arkeologi (40p) tillsammans med de Historiska och Etnologiska institutionerna vid Göteborg universitet. Även denna kurs kommer att vara högst användbar inom den förändrade kulturarvsverksamheten då den bland annat ger den studerande en bred kunskap om olika moderna (post-1500) källmaterial och metoder, likväl som rörande olika förhållningssätt till materiell kultur och människors relation till densamma i samtiden. På sikt finns även planer på utvecklingen av en ny grundutbildning i Historisk arkeologi som liksom MA-kursen har ett brett ämnesmässigt och metodologiskt anslag.

Är arkeologiska grund och mastersutbildningar orienterade i linje med Agenda Kulturarvs intentioner, i mångt och mycket eftersatta, så förhåller det sig inte stort bättre med forskningsmiljöer där dessa frågor beforskas. På flertalet universitetsinstitutioner – men dock inte alla – så är det uppenbart att kulturarvsfrågor av olika karaktär inte betraktas som vetenskapligt beforskningsbara utan denna typ av forskning har istället med varm hand överlåtits till Tema-Q i Linköping. Detta är synd, men ytterst bara en spegling av attityder rörande den arkeologiska disciplinens begränsningar till beforskandet av de förhistoriska perioderna och dess materiella kultur, med följande negligering av hur det förflutna och dess materiella kultur på olika sätt agerar i samtiden. Riksantikvarieämbetets och Historiska museets satsning på ett forskningsinstitut för (post-doc) beforskandet av dessa negligerade frågor är ett strålande initiativ, men samtidigt kommer det att behövas en underbyggnad i form av grund och mastersutbildningar, likväl som av forskarskolor vilka kan skapa underlaget i form av de personer som skall forska vid institutet. I vissa fall stavas avsaknaden av grund och mastersutbildningar med denna orientering således ointresse eller ovilja och i de fall där både intresse och vilja finns stavas den (som vanligt) ekonomiska resurser. Helt klart är dock att på det utbildningsmässiga planet kommer förändringar att behöva genomföras i kursutbudet för att täcka personalbehovet för en förändrad kulturarvsförvaltning. Med detta inte sagt att universitetsarkeologin skall totalförvandlas till en yrkesutbildning, men det går inte heller att bortse från att vi de facto utbildar arkeologer för de avnämare som finns utanför

universitetet. Med en fast universitetstjänst är det kanske lätt att vara kritisk till denna yrkesorientering av delar av utbildningsutbudet, men jag är helt övertygad om att våra studenter är av en helt annan åsikt.

Möjligheter

Att det finns enorma och positiva potentialer inbyggda i en förändring av arkeologin och kulturarvsförvaltningen i den aktuella riktningen behöver knappast understrykas. I grund och botten handlar det om en nödvändig demokratisering av arkeologin och formerandet av en ny plattform på (mjuk)nationalismens och den absoluta vetenskapens genomtrampade tornkammargolv. En demokratisering som får verksamheterna att befinna sig bättre i fas med det samhälle de är satta att tjäna och där de således påverkas av, och påverkar, det omgivande öppna, demokratiska och mångkulturella samhällets utveckling. På detta sätt blir arkeologin – istället för att vara (mjuk)nationalismens bålverk eller den absoluta vetenskapens passiva tjänare – ett demokratiskt samhällsprojekt och en vital och reflexiv komponent i stärkandet av det demokratiska och mångkulturella samhället. För att dessa möjligheter skall kunna realiseras, och för att slutligen föra ut arkeologin och kulturarvsförvaltningen från sömnens tornkammare krävs dock en fortsatt levande diskussion. Kanske inte så mycket om nyorienteringens generella inriktning utan snarast om hur den skall omsättas i praktisk handling.

Avslutning

Under de närmaste åren efter det att förbannelsen släppt, och prinsessan Törnrosa vaknat, så började hon förstå att folket inte längre ville att det bara var kungen, drottningen och hovet som skulle bestämma över riket. Folket menade att de genom sina kunskaper om landet kunde hjälpa till att bestämma. Detta ovanliga förslag diskuterades mycket i hovet och många var villrådigas och kritiska, men efter att ha diskuterat länge beslutade man att allt skulle förbli vid det gamla. Törnrosa talade dock ofta med kungens rådgivare och hon förstod av dessa att man på sikt måste låta folket vara med och bestämma, annars kanske de helt enkelt skulle kasta ut kungen och hovet ur landet. Åren gick och då Törnrosa och prinsen efter många år tillträdde som drottning och kung så genomförde de en rad förändringar i riket. En av de viktigaste förändringarna var att folket nu valde sina representanter och att dessa fick möjligheter att vara med och styra och bestämma. Då folket hade stora kunskaper om stort som smått, och då de många gånger hade bra idéer och förslag på förbättringar och förändringar – samtidigt som de i vissa fall visste mer än Törnrosa och hennes kung – så ledde denna förändring och samtalen mellan dem och folket till att landet kom att blomstra som aldrig förr. Äntligen kände Törnrosa att

Törnrosa
Illustration Rebecca 3 år

den sista förbannelsen – i form av den absoluta maktens identitet
– slutligen hade släppt sitt grepp kring henne och hennes kung
och nu kunde de, med vetskap om att de gett fler möjligheten att
bestämma över sina liv, leva lyckliga i alla sina dar.

Konservering – inte bara bevara

Sara Wranne, samordnare inom verksamhetsområde Arkeologi på Studio Västsvensk Konservering inom Natur- och Kulturarvsförvaltningen i Västra Götalandsregionen

Sara Wranne

Konservering syftar till att bevara, analysera och tolka kulturhistoriska föremål, samlingar och miljöer. Men konservering är inte ett självändamål. Bevarande och analys av det arkeologiska källmaterialet, fynden, förutsätter förutom kunskap om bevarande och analysmetoder också insikt i den arkeologiska problemställningen. Arkeologisk konservering är därför en del av arkeologin och kan inte organiseras fristående från denna. Konserveringsarbetet måste för att vara relevant ha ett sammanhang; en frågeställning och ett syfte. Den arkeologiska konserveringens sammanhang är den arkeologiska forskningen, de arkeologiska undersökningarna, den för varje undersökning vetenskapliga inriktningen och de frågeställningar som ställts i samband med denna.

Inom den arkeologiska processen är idag de olika aktörerna ofta skilda från varandra utan möjlighet till ett fördjupat samarbete. Arbetet består av lösa moment med otydlig sammanhållning och samordning. Ett förändrat arbetssätt inom ramen för de arkeologiska undersökningarna med ett ökat resursutnyttjande av de olika aktörernas gemensamma kompetens medför synergieffekter och ökade möjligheter till kunskapsutvinning och kunskapsutveckling.

Konservering är en del av arkeologin

Bevarandet är en stor del av konservatorns arbete – men det är inte hela bilden. Idag överlämnas fynden till konservatorn i stort sett uteslutande med uppdraget att se till att fynden skall bevaras. Genom grundläggande naturvetenskaplig och kulturhistorisk kompetens för att kunna analysera, tolka och beskriva det arkeologiska fyndmaterialet kan konservatorn i högre utsträckning med fördel användas för fördjupad kunskapsutvinning ur fynden.

Vid en arkeologisk undersökning arbetar konservatorn för två olika uppdragsgivare. Den ena är arkeologen som har till uppgift dokumentera och analysera information om en plats, en tid och ett skeende. Den andra är det fyndmottagande museet vars uppgift är att bruka och bevara fynden i framtiden. Uppdraget från museet är att fynden skall vara rengjorda, stabiliserade och säkert förpackade samt dokumenterade i form av en konserveringsrapport som beskriver utförda åtgärder och rekommendationer för framtida förvaring. Uppdraget från arkeologen borde (förutom att tillse ett säkert omhändertagande av fynden i

fält) vara att ta fram så mycket information om fynden som möjligt med utgångspunkt i undersökningens problemställning och på så vis bidra till utökad kunskapsutvinning. Dokumentationen skall här svara mot undersökningens övergripande målsättning och även kunna användas som en del i den arkeologiska rapporten.

Konservatorns arbete syftar till

- att bidra till att ny kunskap utvinns genom att
 - göra det möjligt att tolka och hantera fynden
 - ta fram kulturhistorisk information om ett föremål eller en miljö med hjälp av naturvetenskapliga metoder
 - vara en länk till övriga naturvetenskapliga specialister
- att åstadkomma ett långsiktigt perspektiv på bevarandeproblematiken
 - öka livslängden för fynden för kommande generationer
 - utföra aktiva eller preventiva åtgärder

Nedan en schematisk uppställning av konservatorns uppgifter. Idag utesluts mer eller mindre omedvetet stegen 2-5; arkeologen överlämnar ett fyndmaterial till konservatorn som utför åtgärder för att föremålen skall bevaras. En teknisk rapport upprättas och lämnas tillsammans med fynden tillbaka till arkeologen.

Uppdragsgivare	Åtgärd av konservator	Syfte	Dokumentation
(1.) Arkeologisk grävande institution Arkeologisk Undersökning	(2.) Naturvetenskaplig och kulturhistorisk analys	(3.) Ta fram fördjupad information om fynden enl. ark. Problemställning	(4.) Analytisk, beskrivande t.o.m. populär
(5.) Fyndmottagande museum	(6.) Aktiv och preventiv konservering	(7.) Bevara fynden för evärdelig tid	(8.) Teknisk beskrivning av utförda åtgärder

Bevarande

Nedbrytning av olika slags material sker naturligt genom t.ex. kemiska eller biologiska processer som korrosion och mögelangrepp, men även på grund av okunskap som leder till bristfällig hantering och förvaring av fynden. De skador som då uppstår leder ofta till att information förstörs och att konserveringsarbetet försvåras och fördras.

Bevarandeproblematiken börjar redan vid planeringen av en arkeologisk undersökning; fynden har legat stabilt i hundratals år och blir med den arkeologiska undersökningen utsatta för chock och flera nedbrytningsfaktorer samtidigt; syre, fukt/torka, växlande temperatur, och hantering. Det är av största vikt att den arkeologiska undersökningen i sig inte påskyndar nedbrytningen. Arkeologerna är ansvariga för att fynden förblir tillgängliga för framtida forskning och inte förstörs ett år, eller en dag, efter uppgrävning. Tillgången till konservatorskompetens under undersökningen underlättar väsentligt detta arbete.

Kunskapen om bevarande av arkeologiskt material kan sammanfattas enligt nedan:

- Hur olika material och materialkategorier är uppbyggda – ex. metaller, trä, läder, ben eller textila fibrer; cellstruktur, kemiska egenskaper m.m.
- Den omgivande miljöns påverkan på materialen – hur olika material har brutits ner i jord eller vatten och hur man med hjälp av skyddande miljöer kan bromsa nedbrytning
- Hur man genom samlad kunskap om ovanstående kan förhindra, fördröja och förebygga nedbrytning och därigenom säkra information

Naturvetenskaplig och kulturhistorisk analys

Naturvetenskapligt inriktad kunskap används även för att ta fram kulturhistorisk information. De analyser som görs inom ramen för konserveringsarbetet och som kan vara den arkeologiska undersökningen till godo kan t.ex. vara vedartsanalys, kvalitativ materialanalys (metall och keramik) eller fiberanalys. De arbetsmetoder som konservatorn rutinmässigt använder kan ofta möjliggöra upptäckt av spår av tillverkning eller användning. Dessa metoder är t.ex. mikroskopi och röntgen.

Inom ramen för konservatorns kompetens finns ofta kompletterande utbildningar i humanistiska, kulturhistoriska eller konstnärliga ämnen liksom hantverkarskunskap, t.ex. om gamla tillverknings- och bearbetningstekniker. Kunskap som i mångt och mycket kan komplettera arkeologens och dessutom är nödvändig för förståelse av materialet och för den kulturhistoriska analysen.

Arbetet effektiviseras genom nära kontakt med övriga naturvetenskapliga specialister. Konservatorn har i de flesta fall bred kunskap om avancerade analysmöjligheter och kan på så vis fungera som en förmedlande länk eller rentav samordnare för naturvetenskapliga analyser inom ramen för den arkeologiska undersökningen.

Dokumentation – för vem?

Konservatorns åtgärder sammanfattas i en konserveringsrapport. Den består av en teknisk beskrivning av föremålet, utförda aktiva eller preventiva konserveringsåtgärder, redogörelse av metodval, uppkomna problem, konserveringstekniska iakttagelser samt rekommendationer för framtida förvaring. Denna del av rapporteringen fyller inte något egentligt syfte i den arkeologiska rapporten utan fungerar i första hand för museet och för andra konservatorer som i en framtid skall kunna följa föremålets ”åtgärdshistoria” vid t.ex. en omkonservering.

Till denna bör även upprättas en mer uttömlig dokumentation av iakttagelser och sammanställningar/tolkningar av utförda naturvetenskapliga och kulturhistoriska analyser i relation till undersökningens vetenskapliga inriktning och övergripande frågeställningar. Det krävs dock än en gång att konservatorn är insatt i dessa för att kunna leverera säker information.

Denna del av rapporten skall spegla konservatorns åtgärdsförslag som arbetats fram inför upprättande av undersökningsplan och bör omfatta syfte och vetenskaplig inriktning inkl. metodval etc. samt redovisning och tolkning av resultat (i relation till vetenskaplig inriktning). Denna del av rapporten skall med fördel kunna användas som del i den arkeologiska rapporten, och även i de mer publika varianter som förekommer.

Ett ökat helhetstänkande

Uppdragsarkeologins primära mål är kunskapsutvinning – de uppdragsarkeologiska undersökningarna skall vara ett led i hela den arkeologiska forskningen. Länsstyrelsen svarar för att undersökningarna är av vetenskapligt god kvalitet¹. I dag kommer fynden oftast in till konservering först efter avslutat fältarbete, och i vissa fall långt senare. Ofta utan att konservatorn tidigare blivit informerad om pågående undersökning och sällan har tagit del av undersökningsplan. Detta trots att RAÅ utformat föreskrifter och rekommendationer för hur och när konserveringsinsatserna skall ske inom ramen för den arkeologiska undersökningen². I sådana fall finns en påtaglig risk att vetenskapligt god kvalitet inte kan garanteras.

För att konservatorn och arkeologen skall kunna nyttja varandras kompetens på bästa sätt krävs att ett samarbete etableras redan i planeringen av den arkeologiska undersökningen. Först när konservatorn känner till den arkeologiska problemställningen kan han svara på eventuella frågor; mycket

Konservator jobbar med ett föremål till en utställning.
Foto: Bengt A. Lundberg, RAÅ

¹ Beslut om ingrepp m.m. (1999) s.13

² Uppdragsarkeologi, rekommendationer (1998); Uppdragsarkeologi, allmänna råd till verkställighetsföreskrifter (1998); Beslut om ingrepp m.m. (1999)

information riskerar i annat fall gå förlorad i och med bristande kommunikation.

Ju mer information konservatorn har om platsen, om den omgivande miljön, och om förutsättningarna för att kunna utföra analyser och undersökningar av materialet, desto större möjlighet har han att kunna leverera relevant information om fynden till arkeologen och säkerställa bevarandeåtgärder innan undersökningen är avslutad. Kontakt med konservatorn skall därför etableras i samband med upprättande av undersökningsplan. Denne har då möjlighet att i samråd med arkeologen och utifrån undersökningens problemställningar upprätta en åtgärdsplan inklusive kostnader för sina insatser både vad gäller bevarande-problematiken och utförande av analyser enligt arkeologens önskemål.

Ett ökat helhetstänkande i den arkeologiska processen är nödvändigt för ökad kunskapsutvinning. Arbetet består idag av lösa moment med otydlig sammanhållning och samordning; utgrävning, konservering, analysverksamhet och slutligen fyndfördelning till museum för utställning eller magasinering.

Under-sökning	Naturveten-skaplig analys	Konser-vering	Arkeologisk rapport	Fyndför-delning	Museum
---------------	---------------------------	---------------	---------------------	-----------------	--------

Det upplevs på sina håll att man inte tar vara på den kompetens som finns och att man på så vis går miste om möjligheter till att vinna mer kunskap. Möjligheterna till synergieffekter och kunskapsutveckling är små.

Nya effektiva arbetssätt

Sammankoppling mellan konservatorer, andra analysinstitutioner samt fyndmottagande museum skall kunna ske redan i planeringsskedet. Alla aktörer måste ha kunskap om de övergripande frågeställningarna, syftet och målsättningen med undersökningen för att kunna leverera så mycket rätt information som möjligt, och resultatet av konservering och analys skall spegla undersökningens övergripande frågeställningar. En gemensam projektplanering minskar också risken för oklarheter vid kostnadsberäkningar och skapar möjligheter att upprätta klara och tydliga regler för ansvarsfördelning mellan de olika ingående aktörerna och för dem att i tid kunna planera för sin del av projektet.

Ett utpräglat tvärprofessionellt teamarbete, där arbetet kan överblickas genom ett ökat helhetstänkande kan vara ett fungerande arbetssätt. Alla aktörer inom det arkeologiska fältet bildar tillsammans denna helhet. Man kan vinna mycket på ett ökat helhetstänkande genom att övergripande och inom varje

projekt sätta upp tydliga och gemensamma mål och att det finns ett gemensamt ansvar för varandra och för uppgiften. Vinsten är ökad effektivitet samt delaktighet och engagemang i hela processen. Detta arbetssätt medför även en tydlig roll- och ansvarsfördelning där var och en vet vad den andre gör och till vilket syfte, och vad den biten gör för helheten. Förutsättningarna för att detta skall fungera är planering, bra kommunikation och gott samarbete.

Framtidsdiskussion

I morgon finns det med ett förändrat arbetssätt även ett gemensamt förhållningssätt till de arkeologiska undersökningarna. Ett helhetskoncept där hela processen är överblickbar medför bättre insikt i varandras arbetsfält, bättre utnyttjande av varandras kunskaper och därigenom ökad möjlighet till kunskapsutvinning. Det skulle schematiskt ex. kunna visas enl. nedan:

	Planering	Undersökning	Rapport	Utställning / Förvaring
Fältarbete	x	x	x	x
Naturvetenskaplig analys	x	x	x	
Konservering	x	x	x	x
Fyndfördelning	x	x		
Museum	x			x

Vinsterna med ett förändrat arbetssätt enligt ovan resonemang borde vara minst följande:

- Möjlighet för de olika aktörerna att kunna planera verksamheten och på ett bättre sätt kunna stå till förfogande för arkeologin
- Ett helhetskoncept där hela processen är överblickbar medför bättre insikt i varandras arbetsfält, bättre utnyttjande av varandras kunskaper och därigenom ökad möjlighet till kunskapsutvinning
- Återkoppling av information, analysresultat och iakttagelser till den arkeologiska undersökningen inom ramen för dokumentationsarbetet

- Registrering och rapportering samordnas; samma databas kan användas av både arkeolog, konservator och fyndmottagande museum
- Kortare konserveringstider (konservering kan påbörja redan under fältarbetet)
- Ett långsiktigt bevarandeperspektiv möjliggörs genom att planera för preventiva åtgärder och konserveringsstart redan i fält

För att nå denna, som någon sagt mig, ”ouppnåeliga idealbild” av den (uppdrags)arkeologiska verkligheten, behövs en större förståelse för varandras arbetsfält. Denna förståelse kan frambringas först om och när de olika aktörerna får tillfälle att mötas. Både konservatorn, naturvetaren och arkeologen har allt att vinna på att samordna sig inför en undersökning. Här gäller det för alla att lyssna och svara till varandras förväntningar med ett prestigelöst förhållningssätt till det egna arbetsfältet. Detta kan också bidra till att överbrygga eventuella intressekonflikter.

Arkeologisk undersökning syftar till att dokumentera fornlämningen och ta till vara fornynd³. Rollfördelningen mellan arkeologen och konservatorn är här ganska tydlig, men visar också på ett statement om att båda dessa delar är lika viktiga, och att de i allra högsta grad hänger samman inom ramen för den arkeologiska undersökningen. En jämnare fördelning mellan dessa båda är eftersträfvansvärd.

Ett förändrat synsätt eller ett förändrat arbetssätt går inte att åstadkomma över en dag. Syftet med ändringen av kulturminneslagen beträffande ”viss vidgning av företagarnas kostnadsansvar när det gäller fyndhantering och konservering”, var bland annat att ”skapa en klarare rollfördelning mellan undersökningsverksamhetens olika aktörer, att ge incitament till att effektivisera och rationalisera undersökningarna samt inte minst att skapa balans mellan produktionen och omhändertagandet av fynd från undersökningarna”⁴. Ur konservatorns synvinkel har det i detta hänseende inte hänt någonting. Riktlinjer och rekommendationer för hur arbetet skall gå till finns, frågan är om de är tydliga nog, och om det finns tillräcklig kompetens hos länsstyrelser och arkeologiska institutioner att tillämpa dem på rätt sätt. Utvecklingen är långsam och konservatorsbranschen mycket beroende av tydliga policys och styrd utbildning i dessa frågor till länsstyrelser, beslutsfattare och arkeologiska utbildnings- och undersökningsinstitutioner, på alla nivåer.

Inom arkeologisk utbildning vore det önskvärt att i högre utsträckning reflektera över bevarande, konservering och

³ Lag (1988:950) om kulturminnen m. m. 2 kap. 13§

⁴ Arkeologi och exploatering (1992) s.11

föremålsetiskt tänkande som självklara delar av den arkeologiska processen. Arkeologiutbildningarna idag innehåller i mycket liten utsträckning dessa moment. Konservatorsutbildningen är också i behov av översyn och måste tydligare reflektera över tillämpningen av konserveringskunskap inom ramen för olika verksamheter inom kulturmiljövård och museer – för vem utförs konservering, vilken frågeställning ställs och vem är mottagaren av resultatet?

Slutligen – även konservatorsbranschen behöver en uppräckning med att om inte annat själv se över sina rutiner, synsätt, värderingar och tillvägagångssätt samt formulera sitt sammanhang inom ramen för den arkeologiska verksamheten. Det är nu dags att konservatorn tar ett kliv framåt/uppåt, från den osynliga hantverkaren i källaren till att vara en aktiv del av den arkeologiska undersökningen och med sin kompetens bidrar till ökad kunskapsutvinning.

Referenser

Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML)

Uppdragsarkeologi, Rekommendationer vid upprättande av undersökning-splaner m.m. (1998) Underrättelser från RAÄ

Beslut om ingrepp m.m. i fornlämning och fornlämningsområde; Rekommendationer för tillämpning av bestämmelserna i 2 kap. 10-14 §§ KML (1999) Underrättelser från RAÄ 1999:1.

Arkeologi och exploatering – betänkande av HUR-utredningen (1992) SOU 1992:137

KRFS 1998:1 *Förfarandet vid vissa beslut m.m. enligt 2 kap. 10-13 §§ lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.* (1998) Verkställighetsföreskrifter av Riksantikvarieämbetet

Lundström Inga och Werner Gunnel, *Konservering i fokus* (1989) Stockholm Museiarkeologi 4, SHM.

Wranne Sara, *Arkeologisk konservering är en del av arkeologin*, (2000) Examensarbete Konservatorprogrammet, Göteborgs universitet Kulturvård 2000/13

”Länsstyrelsen har det yttersta ansvaret...”

Lars Wilson, länsantikvarie i Uppsala Län

Uppdragsarkeologin som vi känner den idag har i huvudsak sina rötter i 1942 års fornminneslag, där bl. a. grunderna för arbetsföretagares betalningsansvar i samband med borttagande av fast fornlämning slogs fast. Uppdragsarkeologin har därefter ökat kraftigt både volymmässigt, och inte minst vad gäller ambitionsnivåer, i samband med utbyggnad av vattenkraft, bostadsområden och nu framförallt vid utbyggnad av landets infrastruktur, dvs. vägar och järnvägar. Under resans gång har ansvaret för uppdragsarkeologin flyttats från Riksantikvarieämbetet (RAÄ) till länsstyrelserna (1976).

Det säger sig självt att uppdragsarkeologins volymer varierar kraftigt både över tid och över landet. I hög grad berörs nu i första hand de södra delarna av landet, i synnerhet storstadsområdena, av de storskaliga exploateringarna och därmed de mest omfattande uppdragsarkeologiska insatserna. Det kan alltså vara svårt och t.o.m. olämpligt att föra ett alltför generaliserande resonemang om uppdragsarkeologins villkor över landet. Jag tror emellertid att det i den diskussion som nu förs kring uppdragsarkeologin kan finnas principiella frågor som berör alla, oavsett vilket län vi arbetar i.

Föreskrifterna och kritiken

Det har nu gått sex år sedan RAÄ:s verkställighetsföreskrifter till 2 kap.10-13 §§ lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) trädde i kraft. Föreskrifterna innebar att beslutsprocessen i samband med uppdragsarkeologin formaliserades och tydliggjordes. En sådan formalisering saknades i stor utsträckning sedan tidigare.

Begreppet ”Föreskrifterna” har dock bland arkeologer kommit att få symbolisera det faktum att genom regelverket formaliserades också möjligheten för länsstyrelserna att använda sig av ett konkurrensliknade anbudsförfarande i samband med att man fattar beslut om arkeologiska undersökningar. Men som sagt, det är viktigt att hålla i minnet att detta bara är en del av innehållet i föreskrifterna.

Genom föreskrifterna tydliggjordes länsstyrelsernas ansvar för uppdragsarkeologin. Detta ansvar har länsstyrelserna förvisso haft sedan 1976 men har väl i praktiken p.g.a. gamla roll- och ansvarsfördelningar inte utövats till fullo. Jag tänker då t.ex. på UV:s starka ställning inom uppdragsarkeologin. De brister som påtalats när det gäller länsstyrelsernas hantering av krav-

specifikationer är väl också ett uttryck för att man behöver utveckla sitt ansvar för att styra verksamheten.

Verkställighetsföreskrifterna har i flera avseenden bidragit till att höja kvalitén på uppdragsarkeologin, både vad gäller formalia och innehåll. Ändå finns uppenbarligen ett utbrett politiskt missnöje med verksamheten och flera granskningar och uppföljningar har genomförts under senare tid, t. ex. den granskning som genomförts av Riksdagens revisorer och den nu aktuella utredningen om uppdragsarkeologin. Kritiken har bl. a. skjutit in sig på länsstyrelsernas britsfälliga hantering av kravspecifikationer och tillsyn och att möjligheten till konkurrens används för sällan. Skiljandet av UV från RAÄ har nu blivit en realitet eftersom uppdragsarkeologiutredningen fått det uttalade uppdraget att lämna ett förslag i den frågan. Andra faktorer som lyfts fram är att rapportering av arkeologiska uppdrag och fyndhantering fortfarande inte fungerar bra samt att undersökarna borde auktoriseras.

Samhällsuppdraget

Arkeologins samhällsuppdrag har tidigare haft en uttalad nationell grund. Idag finns inga, åtminstone explicita, ambitioner i den riktningen. Det finns istället många olika, kanske motstridiga, förväntningar på uppdragsarkeologin, t. ex. från allmänheten, det s.k. forskarsamhället och inte minst från kulturmiljövården och de politiska beställarna.

Formellt kan uppdragsarkeologins samhällsuppdrag sammanfattas på följande sätt:

”Syftet med en arkeologisk undersökning är [...] att dokumentera den fornlämning som kommer att förstöras, dvs. att registrera fakta om dess innehåll och uppbyggnad samt att ge en meningsfull kunskap om det samhälle som fornlämningen representerar”

(prop. 1996/97:99 s.14).

Till detta ska naturligtvis läggas krav på att kostnaden för undersökningen inte är högre än vad som är motiverat och att en undersökning ska genomföras med god vetenskaplig kvalitet. Förmedling av kunskapen har inte ansetts inrymmas i det kostnadsansvar ett arbetsföretag har för en arkeologisk undersökning men på senare tid har t. ex. Vägverket frivilligt medfinansierat sådana insatser i samband med stora undersökningar. I det fall undersökaren är ett museum finns dessutom sannolikt möjligheter till förmedling inom ramen för den ordinarie museiverksamheten.

Vad som är meningsfull kunskap kan man förstås ha skilda uppfattningar om. För ett par decennier sedan ansåg man att det

var fullt tillräckligt att objektivt dokumentera en fornlämning och att rapporten därefter kunde tjäna som underlag för eventuell forskning. Under de senaste tio åren har det däremot funnits ett uttalat krav på att uppdragsarkeologin ska vara delaktig i en forskningsprocess, vilket ju ställer helt andra krav på verksamheten. Men kanske har på senare år pendeln slagit alltför långt mot sitt ytterläge när det gäller de vetenskapliga frågorna vilket ofta resulterat i alltför omfattande och svårgenomträngliga undersökningsplaner och frågeställningar.

Frågan om meningsfull kunskap måste också relateras till frågan om vem som är mottagare av kunskapen. Frågeställningarna kan sannolikt se olika ut beroende på om målgruppen utgörs av forskarsamhälle eller medborgare/lokalsamhälle och kanske finns det nu ett behov av att ifrågasätta och diskutera innehållet i samhällsuppdraget utifrån bl. a. sådana utgångspunkter. Det genom århundraden starka lagskyddet har sannolikt också inneburit att vi tillskrivit fornlämningar ett alltför "statiskt" värde där den "meningsfulla kunskapen" inte ifrågasatts. 2 kap. KML föreskriver dock tydligt att betydelsen av att genomföra ett arbetsföretag ska vägas mot vikten av att bevara en berörd fornlämning och att länsstyrelsen får besluta om villkor för t. ex. undersökning och dokumentation i samband med borttagande. Detta innebär i praktiken att en fornlämnings värde endast består i samtidens intresse av att bevara den eller dokumentera dess borttagande.

Som en direkt följd av ovan förda diskussion kan man fråga sig om den kunskap som produceras och de ambitionsnivåer som nu är rådande står i samklang med det politiska samhällsuppdraget (vilket det nu egentligen är). Ett sätt att belysa denna fråga är kanske att reflektera över det egendomliga faktum att uppdragsarkeologins undersökarled under senare år, låt vara regionalt betingat, omsatt mycket stora pengar när det gäller borttagande av fornlämningar men inga extra resurser tillförs när det gäller länsstyrelsernas tillsyn och uppföljning av verksamheten, inte heller är hantering för fynd m.m. dimensionerad för dessa volymer. Om statsmakterna inte avser att bringa balans i systemet genom resurstillskott i dessa avseenden kan jag bara dra slutsatsen att vi måste börja dimensionera undersökningarna efter de resurser som i övrigt finns på länsstyrelser och museer. Kanske har vi "övertolkat" samhällsuppdraget? Jag menar alltså att det är angeläget att diskutera uppdragsarkeologins ambitionsnivåer inom ramen för samhällsuppdraget. Inom ramen för bestämmelserna i 2 kap. KML finns ett stort utrymme för en sådan diskussion och det är vi själva, och i sista hand länsstyrelserna som bestämmer var ribban ska ligga.

I samhällsuppdraget ryms självfallet också att man följer bestämmelserna i regelverket och länsstyrelsernas direktiv. Mot

Arkeologisk utgrävning av kvarteret Professorn1 i Sigtuna.
Foto Bengt A. Lundberg, RAÄ

bakgrund av hur trögt det är att få genomslag för verkställighetsföreskrifterna finns det härvidlag anledning att känna oro. Under de senaste knappa 25 åren har uppdragsarkeologin vid flera tillfällen utretts, granskats och kritiserats utifrån skilda utgångspunkter. Till detta kan man förhålla sig på olika sätt, det sämsta sättet är att inte ta kritiken på allvar.

Aktörerna

Länsstyrelserna har som nämnts fått ta emot mycket kritik för de brister som finns inom uppdragsarkeologin, kritik som säkert i många stycken är befogad. Vi behöver arbeta mer med att utveckla och höja kvalitén på handläggningen av ärenden relaterade till uppdragsarkeologin och jag menar också att vi behöver bli tydligare när det gäller det myndighetsrelaterade ansvaret. Hur tar vi t.ex. ansvar för att undersökningarna omfattning och ambitionsnivåer harmonierar med vad som rymms inom samhällsuppdraget? Men om man ser till den uppdragsarkeologiska verksamheten i stort så kan man undra om det verkligen är enbart hos länsstyrelserna som ”skon klämmer” när det gäller verksamhetens brister. För även om länsstyrelserna har det yttersta ansvaret för verksamheten så finns det ju i ärlighetens namn även andra aktörer som bör bidra till att uppdragsarkeologins styrfunktioner utvecklas och att samhällsuppdraget utförs på ett sätt som står i överensstämmelse med vad riksdag och regering har bestämt. Jag tänker då i första hand på RAÄ och på undersökarna.

RAÄ har enligt KML överinseende över kulturmiljövården, inklusive uppdragsarkeologin. Överinseendet kan utövas t. ex. genom beslut om föreskrifter, utgivning av allmänna råd och rekommendationer men också genom att överklaga länsstyrelsernas KML-beslut. RAÄ:s uppfattning om sin egen roll när det gäller frågor om 2 kap. KML har under de senaste åren varit vacklande. En starkt bidragande orsak till detta är naturligtvis UV:s roll inom myndigheten, där lojaliteten mot UV skapat en för RAÄ i längden ohållbar situation vad gäller opartisk tillsyn över uppdragsarkeologin. UV:s koppling till RAÄ, kravet att vara ”förebildlig” inte minst, har gjort att UV lever i ett gränsland mellan att vara en aktör bland andra och att vara RAÄ:s förlängda myndighetsarm. Förutom att detta skapat interna problem på RAÄ vad gäller gränsdragningar mellan tillsyn/myndighetsutövning och uppdragsverksamhet har förhållandet möjligen också bidragit till att länsstyrelserna haft svårt att utveckla sin egen tillsynsroll eftersom UV, som en del av RAÄ, i många år och i stora delar av landet i praktiken skött uppdragsarkeologin. När UV nu skiljs från RAÄ är det angeläget dels att RAÄ utvecklar sin egen myndighetsroll beträffande uppdragsarkeologin, dels att ingen enskild organisation får ansvar för att vara ”förebildlig”. Det borde naturligtvis, i enlighet med bestämmelserna i verkställighetsföreskrifterna, vara

länsstyrelsernas ansvar att se till att de undersökare man anlitar uppfyller kraven på lämplighet och kompetens. Att därutöver ”per definition” ge någon enskild undersökarorganisation särskilt ansvar kommer enbart att bidra till osäkerhet i systemet.

Hur är det med undersökarna då? Delar undersökarna länsstyrelsernas uppfattning om hur regelsystemet ska tillämpas och vilka ambitionsnivåer m.m. som ska gälla? Utifrån flera års erfarenhet från länsstyrelse och RAÄ vad gäller myndighetsdelen inom uppdragsarkeologin kan jag vittna om att dialogen mellan undersökare och länsstyrelser inte alltid löper friktionsfritt i de fall man har olika uppfattningar i en fråga. Undersökarna har självklart ett stort ansvar för att det uppdragsarkeologiska systemet ska fungera bra. Jag tror därför att det vore angeläget att även undersökarna mer aktivt diskuterar hur man bäst uppfyller uppdragsarkeologins samhällsuppdrag.

Konkurrensen

Det är i sammanhanget inte möjligt att låta bli att något kommentera frågan om konkurrens inom uppdragsarkeologin.

I den remissomgång som föregick RAÄ:s beslut om verkställighetsföreskrifter mötte frågan om att formellt införa en möjlighet till konkurrens inom uppdragsarkeologin starka reaktioner från framförallt de undersökande institutionerna. Sex år efter föreskrifternas ikraftträdande kan vi konstatera att konkurrensmöjligheten används i ganska liten omfattning, även i län där det finns flera undersökare att välja mellan. Av egen erfarenhet kan jag emellertid också konstatera att det enda till buds stående sättet för en länsstyrelse att få en rimlig uppfattning om förhållandet mellan kostnad och kvalitet beträffande en given undersökning är att jämföra undersökningsplaner och kostnadsberäkningar från flera undersökare. Det är också min erfarenhet att det vid en sådan jämförelse kan skilja avsevärt mellan undersökarna. Det är alltså min bestämda uppfattning, andras meningar till trots, att det inte finns någon ”given” kostnad för en viss arkeologisk insats och det är självfallet länsstyrelsens ansvar att på olika sätt söka sig fram till en rimlig balans mellan kostnad och kvalitet.

Jag skulle också vilja fästa uppmärksamheten på att det, som en följd av det kraftiga motståndet mot konkurrens inom uppdragsarkeologin, stundom förs en ganska märklig diskussion i ”branschen” som verkar gå ut på att regelsystemet kan förbigås genom att man tar ställning ”för eller emot” konkurrens. Ett argument för ett sådant ställningstagande är t. ex. att det rent generellt finns för få undersökare för att det ska vara meningsfullt med ett konkurrensförfarande men också (se ovan) att man inte kan påverka kostnaden för en arkeologisk undersökning. Många undersökande institutioner har dessutom, som

Fyndpåse
Foto Bengt A. Lundberg, RAÄ

motvikt mot kravet på konkurrens, betonat betydelsen av samarbete. Detta har i vissa fall fått till följd att länsstyrelsernas avsikter med konkurrensen hindrats när institutionerna själva, innan anbud lämnats, inlett samverkan istället för att konkurrera

Jag vill alltså understryka att det är viktigt att samtliga aktörer tar sitt ansvar för att regelverket kan fungera som det är tänkt, något annat är faktiskt oacceptabelt. Personligen är jag övertygad om att ett visst mått av konkurrens, när det som det uttrycks i föreskrifterna är ”lämpligt och ändamålsenligt”, bidrar till att uppdragsarkeologin utvecklas.

Diskussionen om och ifrågasättandet av konkurrens inom uppdragsarkeologin är dock intressant på flera sätt, kanske främst för att den speglar den mycket starka inomsektoriella normgivning som finns inom uppdragsarkeologin och som enligt min uppfattning bidrar till att den är svår att styra genom regelverket. Kanske skulle vi behöva fundera på vilka, låt oss kalla det attityder, som påverkar oss i dessa avseenden.

Några avslutande reflexioner

Diskussionen om uppdragsarkeologi förs i alltför hög grad med ett traditionellt akademiskt och inomsektoriellt perspektiv. Det är viktigt att det också ges utrymme att föra en diskussion om hur vi utvecklar den myndighetsrelaterade sidan av verksamheten, både vad gäller länsstyrelsernas styrning, RAÅ:s överinseende och hur vi lever upp till samhällsupdraget.

Länsstyrelsens ansvar för uppdragsarkeologin är förstås obestridligt, men alla kanske ändå inte har klart för sig omfattningen och därmed sammanhängande befogenheter som följer av detta ansvar och jag citerar därför avslutningsvis ett utdrag från prop. 1996/97:99 Uppdragsarkeologi, s. 12: ”Länsstyrelsens ansvar upphör inte i och med beslutet om undersökning. Länsstyrelsen har det yttersta ansvaret för att en undersökning genomförs i enlighet med vad som anges i beslutet och att uppställda kvalitetskrav upprätthålls. [...]. En viktig uppgift för länsstyrelsen är vidare att se till att resultatet av undersökningen redovisas och gör tillgängligt samt att granska materialet och i förekommande fall agera om uppdraget inte genomförts på ett tillfredsställande sätt. [...].”

Uppdragsarkeologin - en samhällsangelägenhet

Birgitta Elfström, sakkunnig kommunikationsfrågor vid Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöavdelning.

Agneta Lagerlöf, antikvarie och fil dr i arkeologi med inriktning på tillämpningen av KML 2 Kap uppdagsarkeologifrågor, Kulturmiljöavdelningen, Riksantikvarieämbetet.

Birgitta Elfström

Agneta Lagerlöf

Vi har blivit ombudda att skriva om hur vi vill se arkeologins framtid. Eftersom vi i vår yrkesroll arbetar med uppdagsarkeologiska frågor (tillämpningen av Kulturminneslagens 11-13 §) är det uppdagsarkeologins framtid vi skriver om. Vi skiljer mellan arkeologi rent allmänt och uppdagsarkeologi (UA) då det handlar om delvis skilda mål, krav och förväntningar på verksamheten. Uppdragsarkeologin är en del av den statliga kulturmiljövården som i sin tur ingår i den statliga kulturpolitiken.

Vår vision

UA är en del av samhällsbygget.

I planeringsprocessen är kulturmiljöfrågorna en lika självklar del av samhällsplaneringen som t ex trafikplanering och folkhälsa. Vid länsstyrelserna har man strategier för vad man vill med arkeologin i länet. Vad har stor betydelse för länets historia och identitet? Vad vill man veta mer om? Vad måste bevaras? Vilka kunskapsbehov finns? Hur ska kunskapen användas och av vilka? Program för länets/regionens arkeologi tas fram i samverkan med professionella och lekmän: länsstyrelse, högskola, hembygdsförening, skola, de boende och övriga intressegrupper. Miljökonsekvensbeskrivnings-(MKB) processen präglas av engagerade parter alltifrån boende till byggföretag.

UA uppfattas som angelägen och intressant och kostnaderna som rimliga.

Alla ska kunna ta del av och kunna förstå arkeologins metoder och resultat och vad arkeologin tillför samhället. De ska förstå och acceptera att arkeologiska undersökningar kostar pengar, men också veta vad de får och vad de kan kräva för pengarna.

Omvärlden

Vi befinner oss i en verklighet där humaniora inte ses som en självklar del i samhällsbygget. På flera ställen minskas de offentliga resurserna till humaniora. Historieundervisning har

krympt, konstråd och grundutbildningar läggs ner, kulturarvsinstitutioner flyttas hit och dit av sysselsättningsskäl. Den pågående utredningen om avskiljandet av UV från RAÄ är inte första gången UVs och uppdragsarkeologins verksamhet synas. Varje år dyker det upp motioner i riksdagen som protesterar mot kostnaderna utan att nämna resultaten av dessa insatser. Den senaste forskningspropositionen går förbi humaniora utan en blinkning och bland de viktiga forskningsmiljöerna finns inte de humanistiska ämnena representerade. De tidigare bildningsidealerna har ersatts av ett nytt förhållningssätt till informationsinhämtning, snabbt genom Internet. Historiebruket lever ett eget liv utanför akademierna, med rollspel, underhållning och upplevelser som drivande intresseområden. Brist på intresse för historia hos allmänheten kan man inte hävda, däremot brist på intresse för den institutionaliserade historien.

De yngre generationerna är vana vid medinflytande och tillgänglighet. De t o m förväntar sig det. Myndigheter försöker att möta förväntningarna genom satsningar som 24-timmarsmyndighet, mångfaldsår och målgruppsanpassning. Mötet har inte uppstått riktigt ännu. Tolkningsmakten är inte längre samlad på en eller två punkter i statsförvaltning och akademi. Många tolkningar gör sig gällande och i takt med nationalstatens svagare ställning uppstår projekt som Agenda kulturarv för att myndigheterna fortfarande ska få vara med på ett hörn. Lagstiftningen, eller snarare dess praxis upplevs som föråldrad, på olika sätt, av den uppdragsarkeologiska konstruktionens aktörer. Slutsatserna skiljer sig diametralt: förnya lagstiftning och praxis för att vinna större acceptans för det renoverade uppdragsarkeologiska systemet, mot att inte röra lagen för att på sås sätt inte öppna för en försämring av den och som följd betalningsmotvilja från exploatörerna.

Samhällets syfte med uppdragsarkeologin

Lagskyddet för fasta fornlämningar och arkeologins utveckling står i relation till samhällsförändringen. Samhällsinnevånarnas intresse för uppdragsarkeologin och dess syfte, funktion och resultat användning är stort och har varit så under lång tid.

Under efterkrigstiden inrättades kulturmiljövårdens uppdragsarkeologiska undersökningsverksamhet som ett led i att ”bevara” de arkeologiska kulturminnena för eftervärden. De arkeologiska undersökningsresultaten skulle uppväga förlusten av fornlämningen. Kraven på lättillgänglig kunskap fanns inte på samma sätt som i dag. Den vetenskapliga rapporten var målet för undersökningen. I dag är synsättet ett annat. Den vetenskapliga dokumentationen är inte längre målet utan medlet för att fånga den kunskap som arkeologin specifikt kan bidra med.

Fornlämningarnas betydelse i samhället tydliggörs av bl.a. den kunskapsstillväxt som genereras av arkeologin och de upplevelser och reflektioner hos människor som lämningssmiljöerna och utgrävningar på olika sätt ger upphov till. Idag är uppdragsarkeologin en av de största källorna till ny arkeologisk kunskap och förmedling av denna kunskap.

Vid RAÄ diskuteras alltmer hur de arkeologiska processerna (undersökningar och inventeringar) och resultaten kan bidra till ett vidgat samhällsuppdrag i Agenda kulturarvs anda. Vi ser att det finns ett behov av, men också goda förutsättningar för att göra dem mer angelägna, användbara och tillgängliga. Detta är av stor betydelse för bevarandet och bruket av såväl den fysiska miljön som kulturarvet, samt för värderingar och ställningstaganden på väg mot det uthålliga samhället. Arkeologin utgör en viktig del i arbetet med att uppnå flera samhälleliga mål.

Att utveckla metoder, perspektiv och verksamheter som stöttar detta kommer att fortsätta vara ett prioriterat område i RAÄ: s FoU-verksamhet, liksom i överläggningar med andra berörda myndigheter.

Uppdragsarkeologin och de kulturpolitiska målen

Över åren har synen på uppdragsarkeologin förändrats radikalt. Till en början var syftet främst dokumentation som underlag för framtida forskning (se ovan). Nya KML: s ikraftträdande 1988 tydliggjorde bl.a. fornlämningarnas miljövärde och uppdragsarkeologins roll i samhällsplaneringen. Under 1990-talet ställde regeringen och riksdagen krav på att uppdragsarkeologin skulle utgå från vetenskapliga frågeställningar och inbegripa analys och tolkning. I och med att målen för kulturmiljön förnyats (1998/99:114) finns anledning att resonera kring hur uppdragsarkeologin, utan att förlora i vetenskaplighet, i ännu högre grad kan bidra till att de övergripande målen uppnås.

Kulturpolitiska mål:

Riksdagen har beslutat om följande mål för en nationell kulturpolitik (prop.1996/97:3. bet.1996/97:KrU1, rskr 1996/97:129):

- att värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den
- att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande
- att främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar
- att ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället
- att bevara och bruka kulturarvet

- att främja bildningssträvandena samt
- att främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer inom landet

Riksdagen har beslutat om följande verksamhetsmål för kulturmiljöområdet (prop.1998/99:114):

- ett försvarat och bevarat kulturarv
- ett hållbart samhälle med goda och stimulerande miljöer och med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft i omställningen
- allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön
- nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika gruppers kulturarv

I lagen (1988: 950) om kulturminnen m.m. står ingenting om syftet med eller användningen av resultaten från de av länsstyrelsen beslutade arkeologiska undersökningarna. I sammanfattningen av promemorians förslag (sid. 27) i propositionen ”Uppdragsarkeologi m.m. 1996/97:99” läser vi: ”Det väsentliga är att undersökningarna genomförs på ett sakkunnigt sätt som tillgodoser kulturmiljövårdens krav samt att resultaten är av hög vetenskaplig kvalitet och görs tillgängligt för myndigheter, forskningen och allmänheten”. I de kulturpolitiska målen för kulturmiljöområdet betonas allas delaktighet och ansvar samt vikten av att nå olika grupper.

Det nuvarande systemet är uppbyggt efter att resultatet i första hand ska vara en rapport eller publikation som redovisar de inomvetenskapliga arkeologiska resultaten. Tillämpningen har inneburit att förankring, kommunikation och förmedling vid sidan av den skrivna rapporten inte ansetts ligga inom uppdraget. Läns museerna har pekats ut som de som skulle sköta förmedlingen. Så har sällan skett. Ibland har länsstyrelserna ändå beslutat om olika utåtriktade åtgärder, eller så har frivilliga avtal upprättats med uppdragsgivaren, ofta Vägverket, som sett det som en viktig del i sin investering. Under de senaste tio åren har förmedling till och kommunikation med allmänheten förbättrats, särskilt vid stora vägprojekt. Men det är en lång väg kvar och goda exempel behöver lyftas fram och uppmuntras. De arkeologiska rapporterna är vanligtvis inomvetenskapligt skrivna och svåra att ta del av, t o m för en av ämnet specialintresserad allmänhet.

De arkeologiska underlagen i planeringskedena (t ex förstudie och vägutredning) behöver anpassas bättre till övriga beslutsunderlag. Idag levereras ofta underlag som inte är anpassade och dessutom skrivna med en terminologi som försvårar för beställare, allmänhet och beslutsfattare att förstå innebörden.

Det finns, som vi ser det, en eftersläpning i hur systemet tillämpas i förhållande till vad som faktiskt uttrycks i lagen och i de kulturpolitiska målen. Detta behöver rättas till.

En arkeologisk undersökning ger inte bara kunskap om det förflutna, förhistoriens människor och platser utan den ger också mycket påtagligt dagens människor inblick i kulturlandskapets utveckling, vår egen tids angelägenheter samt tillfälle att samtala kring olika tiders seder och bruk. På en arkeologisk utgrävningsplats blir det långa tidsperspektivet extra tydligt och samtal med besökare ger ofta upphov till intressanta reflektioner kring nuvarande och tidigare generationers livsvillkor och varför saker och ting ser ut som det gör i dag, vilket i förlängningen kan generera ett intresse för att själv delta i samhällsutvecklingen och dess demokratiska processer.

Flera av de undersökare som bedriver arkeologisk verksamhet har börjat se dessa möjligheter. Från senare år finns projekt som tagit fasta på behovet av en mer "publik arkeologi". Ett intressant exempel är det program för utåtriktad verksamhet som Malmö Kulturmiljö tagit fram. Ett annat är den satsning på information som skett i samband med de omfattande arkeologiska undersökningarna för vägprojekt E4, norr om Uppsala. Dessa projekt svarar upp mot ett stort intresse hos allmänheten inklusive uppdragsgivare. Kulturmiljövården behöver ett direkt uttalat uppdrag att bedriva publik arkeologi på det sätt som skulle vara naturligt i dagens samhälle. De kulturpolitiska målen som gäller även för uppdragsarkeologin, måste tolkas på detta sätt. För att arbeta mer publikt behöver arkeologerna utveckla sitt tvärvetenskapliga samarbete att i större utsträckning omfatta även informatörer, pedagoger, etnologer och sociologer.

Förändringsbehov

För att syftet med uppdragsarkeologin ska bli tydligt och uppenbart ser vi behov av att:

UA: s uppdrag görs tydligt när det gäller information, förmedling och kommunikation.

En förändring i skisserad riktning handlar om att förändra innehåll och upplägg av en utgrävning så att de arkeologiska resultaten får största möjliga samhällsnytta.

En utgrävning ska t ex kunna ha såväl ett kommunikativt som ett vetenskapligt syfte.

Former för hur de arkeologiska resultaten kan integreras i planeringsprocessen för större infrastrukturåtgärder vidareutvecklas.

Rutinerna för hur den uppdragsarkeologiska processen hanteras vid länsstyrelserna behöver förändras. Länsstyrelserna behöver kunskaps- och inriktningsprogram för vad man vill åstadkomma med arkeologin i det egna länet. De samråd som idag sker inom planeringsprocessen behöver ha en annan inriktning när det gäller frågeställningar och resultat så att de även inbegriper t ex allmänhetens behov och önskemål. Samarbete kring dessa frågor pågår men behöver utvecklas mellan RAÄ och företrädare för länsstyrelser, kommuner och större exploatörer såsom Vägverket och Banverket.

Länsstyrelsernas beställarkompetens utvecklas för att samhällets krav på arkeologiska undersökningar av god vetenskaplig kvalitet till rimliga kostnader ska kunna uppfyllas, liksom samhällets behov av att olika målgrupper snabbt får tillgång till resultaten.

Uppdraget från regering och riksdag till kulturmiljövården behöver förtydligas utifrån gällande övergripande mål. Även andra syften än rent vetenskapliga ska kunna sättas upp redan i kravspecifikationen beroende på projektets karaktär. Vad som ska ingå i varje arkeologisk undersökning ska diskuteras. En större flexibilitet behövs i synen på upplägg, genomförande och presentation av en arkeologisk undersökning. Kostnaderna för arkeologi uppfattas som rimliga först när det finns en acceptans utifrån och en förståelse för vad arkeologi rymmer och betyder. Den förståelsen får man bl. a genom att vara med och påverka och genom att få tillgång till resultaten. Resultaten av en arkeologisk undersökning ska kunna vara tillgänglig för fler utan att kosta mer.

Problem eller möjligheter?

Olika frågor och huvudinriktningar i samhället har påverkat uppdragsarkeologins utveckling:

- 1960/70-talen, verksamheten formas - den noggranna vetenskapliga dokumentationen står i fokus.
- 1980-talet, verksamheten anpassas till miljöbegreppet och samhällsplaneringens krav - utredningsinstrumentet skapas.
- 1990-talet, relationen till forskningen betonas – undersökningen ses som del i en forskningsprocess (i enlighet med riksdagens beställning i prop. 1993/94).
- 2000-2010 - talet?

Hur vi lyckas med att låta 2000-talets inledning bli den tid då uppdragsarkeologin blir en del av samhällsbygget genom satsning på resultatspridning, information, dialog och förmedling beror på om vi väljer att se problem eller möjligheter.

Problemet ligger i att det finns en motsättning mellan kultur- miljövärdens krav på anpassning till de kulturpolitiska målen och forskarsamhällets värnande om arkeologin som vetenskap. Det finns en rädsla bland många arkeologer för att arkeologin, genom att bli mer publik och hoppa på ”förmedlings- och dialog- trenden” ska förlora i kvalitet och bli förtyglad. Det finns en oro för att de som har makten över de stora pengarna inom arkeologin, vilket är staten, nu vill använda dessa pengar för att göra de arkeologiska undersökningarna till spektakulära happe- nings, producera innehållslösa broschyrer, och prioritera form framför innehåll. De stora pengar som omsätts inom uppdragsarkeologin kanske inte kommer arkeologin till godo på samma sätt som tidigare. Kort sagt det är begripligt om det finns en stark misstro när staten/kulturmiljövärdens talar om behovet av förändring av inriktning och mål.

Möjligheterna ligger i ett klokt utnyttjande och handhavande av samhällets förtroende. Uppdragsarkeologins resurser har i dag en mycket stor betydelse för utvecklingen av arkeologins metoder och arkeologin som vetenskap. Genom de arkeologiska undersökningarna får arkeologerna tillgång till ett källmaterial. Det finns således för alla seriösa arkeologer ett stort inomvetenskapligt intresse av att bedriva arkeologiska under- sökningar. Fältarkeologisk verksamhet är en viktig del av ämnet arkeologi. Men fältundersökningarna som bedrivs inom den uppdragsarkeologiska verksamheten är inte enbart till för att utveckla arkeologiska metoder och teorier. Syftet med kulturminneslagen är att den arkeologiska dokumentationen ska ge ett värdefullt resultat som samhället kan ta del av och som kan ersätta förlusten av fornlämningen. I Sverige har uppdrags- arkeologin under de senaste åren kostat samhället ca 200 mkr om året. Det är pengar som det inte är självklart att samhället är berett att betala. Det höjs också röster mot vad som många tycker är höga kostnaderna för arkeologiska utgrävningar. Med denna utgångspunkt är det än mer angeläget att kulturmiljö- värdens tar sitt uppdrag på allvar och försöker utveckla former för att göra människor delaktiga av kulturarvet och föra en dialog om vad de arkeologiska undersökningarna kan tillföra människor. Detta borde ligga i alla arkeologers intresse, inte minst forskarsamhällets, eftersom uppdragsarkeologin erbjuder många arkeologer värdefulla forskningsmaterial likasom möjlig- heter att utvecklas i sin profession. Vi tror att de flesta arkeologer kan ställa upp på att uppdragsarkeologin är en utomordentligt viktig resurs för arkeologin som helhet, men det är en resurs vi inte kan ta för given om vi inte vårdar den och gör den till en oumbärlig resurs också för samhället som helhet.

Möjligheterna ligger i en förändring av uppdragsarkeologins inriktning som innebär att flytta fokus. Målet för verksamheten skall inte längre enbart vara arkeologisk kunskapsuppbyggnad utan **också** att kunskapen når olika målgrupper på ett relevant

och intresseväckande sätt. Det vetenskapliga resultatet blir inte längre målet utan medlet för att uppnå detta. Låt oss se det som en utmaning!

Vi vill också verka för att utveckla dialogen med människor på utgrävningsplatsen och den potential som finns i detta. På en utgrävningsplats finns möjligheten att ta upp kulturarvsfrågor i ett bredare perspektiv genom den påtagliga anknytning till platsens/kulturlandskapets/samhällets omvandling som en sådan plats har och de existentiella frågor om lokal identitet, dåtid – nutid - framtid som ofta uppstår. För vissa undersökningar kan dessa faktorer vara av större eller lika stor betydelse som de inomvetenskapliga. Målet för undersökningen bör då vara att lyfta fram dessa. Här har uppdragsarkeologin ett unikt koncept som vi tycker behöver utvecklas.

Vi har pekat på att den framtida arkeologin kräver att andra kompetenser deltar i den arkeologiska undersökningsverksamheten. För att kunna utveckla en arkeologi som ger en ökad delaktighet och också tar in samtidsperspektiv behövs en professionell insikt inom kulturmiljövården som vilar på flera vetenskaper där ett gränsöverskridande samarbete mellan t ex arkeologi, pedagogik, sociologi, historia och idéhistoria är viktigt.

Den breda arkeologiska forskningen med inriktning såväl på ekonomisk historisk tolkning av tidig materiell kultur som på ett mer postmodernistiskt förhållningssätt där arkeologi och identitet och arkeologi och modernitet diskuteras (jfr den senaste TAG-konferensen) och där arkeologins relevans för samtidsfrågor lyfts fram har mycket att ge många människor. Låt oss i konkret handling visa detta! För forskarsamhället handlar det om att ta den tredje uppgiften på allvar. För kulturmiljövården att ta sitt samhällsuppdrag på allvar.